

Viktor Kondrasjin

Hungersnöden i Ryssland och Ukraina 1932-33

Ur Lennart Samuelson (red.), *Bönder och bolsjeviker*

VIKTOR VIKTOROVITJ KONDRASJIN är professor och institutionschef vid Belinskij-Pedagogiska universitetet i Penza, tillika Full Professor of World Information Distributed University (Académie Européenne d'Information, Bryssel). Kondrasjin medverkade i seminariet "Contemporary conceptions of agricultural development" vid Center for Peasant Studies (Moskva). Han deltagit vidare i det rysk-japanska projektet "Den ryska landsbygden under 1900-talet" (Susono-City, Japan) och det rysk-brittiska projektet "Bonderevolutionen i Ryssland" som leddes av Viktor Danilov och finansierades av Soros-fonden 1992-95. Förutom att ha deltagit i de stora projekten *Den sovjetiska landsbygdens tragedi, 1927-1939* och *Den sovjetiska landsbygden med hemliga polisens ögon* har Kondrasjin 1998-99 bedrivit en särskild studie om bondeupproren i Volga-regionen 1918-21. Kondrasjin har varit gästforskare vid Kennan Institute for Advanced Russian Studies, Washington DC och framträtt på AAASS (American Association for the Advancement of Slavic Studies) årliga konferenser. Han deltog i den internationella konferensen "The Genocide-Famine in Ukraine, 1932/33" som i oktober 2003 hölls på Istituto per le Ricerche di Storia Sociale e Religiosa (Vicenza, Veneto). Kondrasjins senaste monografi, *Golod 1932-1933 godov v rossijskoj derevne* (Penza 2003) är en studie av hungerkatastrofens omfattning 1932-33 i Ryssland.

2003 KUNDE VÄRLDSSAMFUNDET uppmärksamma ett sorgligt datum, nämligen 70-årsminnet av svälten i Sovjetunionen 1932-33, en av världshistoriens mest tragiska sidor under 1900-talet.

Det centrala ämnet för denna artikel är situationen 1931-33 i de agrara delarna av Ryssland och Ukraina. Tonvikten läggs vid händelser i ryska regioner, som områdena längs Volga, vid Don, Kuban och södra Ural. Detta angreppssätt betingas av följande skäl: för det första har författaren i många år studerat historien kring svälten under åren 1932-33 i området vid Volga och i södra Ural;¹ för det andra publicerade han 2002 tillsammans med den amerikanska historikern Diana Penner en bok om svälten på den ryska landsbygden 1932-33 med en omfattande presentation av material om situationen vid Don och i Kuban under svältkatastrofen;² för det tredje var författaren en av de ansvariga för sammanställningen av den 3 volymen i en serie om 5 dokumentsamlingar med titeln "Den sovjetiska landsbygdens tragedi: kollektiviseringen och elimineringen av kulakerna", en volym som helt ägnas händelserna 1931-33, vilket gav honom möjlighet att använda ett stort antal dokument i ämnet som uppdagades under arbetet med samlingen.³ Vid sidan av traditionellt arkivmaterial har författaren dessutom gått igenom originalkällor, till exempel handlingar vid folkbokföringsarkiv i 65 räjonger i 4 områden vid Volga och södra Ural, som visat sig mycket värdefulla för bestämningen av omfattningen och de demografiska följderna av svälten på den ryska

¹ För en bibliografi över författarens arbeten i ämnet, se V.V. Kondrasjin *Golod 1932-1933 godov v rossijskoj derevne. Utjebnoje posobie*. Penza, 2003. s. 352-354.

² Se Viktor Kondrasjin, Diana Penner. *Golod: 1932-1933 gody v sovetskoj derevne (na materialach Povolzjija, Dona i Kubani)*. Samara—Penza, 2002. s. 432.

³ Se *Tragedija sovetskoj derevni. Kollektivizatsija i raskulatjvanie. 1927-1939: Dokumenty i materialy. V 5-ti tt. /T.3. Konets 1930-1933*, Red. Viktor Danilov, Roberta Manning, Lynne Viola. Moskva: ROSSPEN, 2001. 1008 s.

landsbygden, samt även material från en av honom genomförd sociologisk undersökning i 102 bosättningar längs Volga och i södra Ural, under vilken man tagit upp vittnesmål om svälten från 617 ögonvittnen som överlevde.⁴

Författaren lägger i artikeln särskild tonvikt vid en jämförande analys av omständigheterna kring tragedin 1932-33 i Ryssland och Ukraina. Detta tillvägagångssätt betingas å ena sidan av nivån på den historiska forskningen i ämnet och å andra sidan av ämnets uppenbara politisering under senare år av både historiker och politiker i Ukraina.

I slutet av 1990-talet och början av 2000-talet gjorde antiryska krafter i Ukraina och i Väst ett nytt försök att utnyttja tragedin 1932-33 i konjunktur-betingade politiska syften.⁵ Det framfördes anklagelser mot Ryssland som i egenskap av juridisk efterträdare till Sovjetunionen enligt vissas mening skulle påta sig ansvaret för Stalinregimens politik i Ukraina på 1930-talet. I det här fallet räknade Ukraina med materiellt skadestånd från Ryssland för det i Ukraina 1932-33 organiserade folkmordet genom svält som leddes av Sovjetunionen. Ett försök att få en liknande resolution antagen i FN misslyckades. 15-18 oktober 2003 genomfördes i Italien (Vicenza) en stor internationell konferens i syfte att "vetenskapligen styrka" teorin om ett folkmord begånget i Ukraina 1932-33 från den stalinistiska ledningens sida. Men den ukrainska versionen av tragedin 1932-33 fick under konferensen inget stöd från den ryska delegationen bestående av den störste ryske forskaren kring kollektiviseringen N.A. Ivnitskij och författaren till denna artikel.

Ett ytterligare försök att motivera teorin om folkmord genom svält 1932-33 mot det ukrainska folket från den sovjetiska ledningens sida gjordes vid ett forskarmöte arrangerat av ryska Vetenskapsakademiens Institut för allmän historia, ukrainska Nationella Vetenskapsakademiens Institut för Ukrainas historia och Rysk-ukrainska historikerkommissionen 29 mars 2004 i den ryska Vetenskapsakademiens Presidiums byggnad. Mötet ägnades en diskussion kring ämnet "Hungersnöden i Ukraina 1932-33: Orsaker och följder", där artikelförfattaren deltog. Mötet hölls inom ramen för seminarier med deltagande av ryska och ukrainska forskare samt på initiativ av Rysslands Utrikesministerium som vänt sig till den ryska Vetenskapsakademien för ett klarläggande av omständigheterna kring hungersnöden i Ukraina 1932-33. Vid mötet deltog ledande ryska historiker och specialister på Sovjetryssland under Stalintiden från ryska Vetenskapsakademiens Institut för rysk historia, Vetenskapsakademiens Institut för allmän historia, Lomonosovuniversitetet i Moskva och Moskvas statliga pedagogiska universitet (MGPU): A.A. Tjubarian, V.P. Danilov, Je.I. Pivovarov, A.A. Danilov, A.V. Sjubin, V.S.

⁴ Se Kondrasjin V.V. *Golod 1932-1933 godov v derevnjach Povolzjija (po vospominanijam otjevidtsev)*// *Novye stranitsy istorii Otetjestva: Mezjvuzovskij sbornik nautjnych trudov*. Penza, 1992. s. 164-170; Samme förf. "Dokumenty arhivov bjuro ZAGS kak istotjnik po istorii povolzjskoj derevni", *Aktualnye problemy archeografii, istotjnikovedenija i istoriografli: Materialy vserossijskoj nautjnoi konferentsii, posvjasjtjonnoj 50-letiju Pobedy v Velikoj Otetjestvennoj vojne*. Vologda, 1995. s. 68-72.

⁵ Ämnet var ytterst politiserat i början av 1990-talet. Ett exempel är den internationella konferens som hölls i Kiev i september 1993 med anledning av 60-årsminnet av hungersnöden (se Golodomor 1932-1933 rr. v Ukraini: pritjini i naslidki. Mizjnarodna naukova konferentsija (Kiiv, 9-10 veresnja 1993 r.) Materiali. - Kiiv: Natsionalna akademiia Nauk Ukraini 1995). Artikelförfattaren deltog i konferensen och minns hur Ukrainas president Leonid Kravtjuk och ledarna för Ruch i sina tal uppmanade till att kräva ersättning från Ryssland för den hungersnöd som Ryssland påstods ha organiserat i Ukraina 1933, liknande de anspråk som ställdes på Tyskland för Holocaust efter det att nazisterna krossats. På konferensen talades om en hungersnöd som "organiserats av ett främmande folk", om behovet av att Ukraina hade kärnvapen som en garanti för att 1933 inte skulle upprepas och om att problemen kring Sevastopol och Krim skulle strykas från dagordningen för de bilaterala förbindelserna som kompensation för 1933. Vice direktören vid den ryska Vetenskapsakademiens Institut för rysk historia V.P. Dmitrenko antog inte förslaget från deltagaren vid konferensen I.Je. Zelenin om att i tidskriften *Otetjestvennaja istorija* publicera alla ovan nämnda omständigheter under förevändning att tidskriften då skulle inta en ensidig ståndpunkt om man inte samtidigt också publicerar den ukrainska versionen av händelserna. Inte desto mindre har den ståndpunkt som representerades av ryska forskare som deltog på konferensen i frågan om hungersnöden 1932-33 (I.Je. Zelenin, N.A. Ivnitskij, V.V. Kondrasjin och Je.N. Oskolkov) presenterats i tidskriften (se *Otetjestvennaja istorija*, 1994, Nr 6; sid. 256-262).

Leltjuk, V.B. Zjiromskaja, O.M. Verbitskaja, N.A. Aralovets m.fl. Från ukrainsk sida deltog S.V. Kultjitskij, V.I. Marotjko och G.G. Jefimenko.

Som inledning till diskussionen hölls huvudanföranden av Kultjitskij och Danilov. Kultjitskijs anförande hade rubriken ”Var hungersnöden 1932-33 ett folk mord?” Danilov talade över ämnet ”Hungersnöden 1932-33 – av vem och hur organiserades den?”. Därpå följde en fri diskussion mellan mötesdeltagarna. Som ett resultat av ett öppet och känsloladdat meningsutbyte framkom att de ryska historikerna inte stödde sina ukrainska kollegors uppfattning om att hungersnöden i Ukraina 1932-33 var ett folk mord iscensatt av Stalin-regimen. De ryska deltagarna kom till slutsatsen att man på det vetenskapliga planet kan tala om Stalins kortsynta, omoraliska och i vissa avseenden brottsliga politik och att han därför var ansvarig för hungersnöden i Sovjetunionen 1932-33, inte bara i Ukraina utan även i ryska regioner.

Samtidigt var både ryska och ukrainska historiker eniga om att minnet av tragedin 1932-33 inte ska få splittra utan måste ena de två broderfolken.

Det var därför nödvändigt att fortsätta den vetenskapliga dialogen kring kontroversiella frågor i ämnet. I någon mening ägnas också föreliggande artikel denna uppgift.

Som vi redan påpekat är det uppenbart att frågan om hungerkatastrofen 1932-33 går utanför ramen för en vetenskaplig diskussion eftersom den är politiserad i betydande grad. Det kan i sammanhanget vara värt att påminna om ett yttrande av den kände forskaren i svältkatastrofer Mike Davies med anledning av den obegripliga glömska som drabbat allmänheten i västvärlden när det gäller svälttragedierna i Indien och länder i tredje världen, som i alla händelser i fråga om antalet offer inte ligger den stalinska hungersnöden i Ukraina efter. ”De barn som dog av svält 1876 och 1890 har försvunnit ur världshistorien”, konstaterar Davies.⁶

Ett annat känt faktum är när företrädare för de irländska nationalisterna offentligen anklagar England för att ha organiserat potatisbrist i Irland i syfte att slutgiltigt knäcka det irländska folkets rörelse för oberoende inte har vunnit stöd från seriösa experter som haft tillgång till aktuellt arkivmaterial.⁷

En tredje omständighet är att problemet kring den stalinska hungersnöden i Ukraina fått en särskild undermening i samband med Sovjetunionens upplösning. Innan dess hade Väst i stort sett inte noterat denna tragedi i Ukraina vare sig på 1930-talet eller under senare år. Men som framgår av till exempel det internationella symposium som avhölls i Vicenza i Italien i oktober 2003 och ägnades hungersnöden i Ukraina så får dessa händelser som utspelades för sjuttio år sedan idag en uppenbart antirysk inriktning.⁸

⁶ För mer i detalj, se Kondrasjin V.V., Penner D., a.a., s. 393-394.

⁷ Ibid.

⁸ Symposiumet över ämnet ”Den stora hungersnöden och folk mordet i Ukraina 1932-1933 (6 avhölls 16-18 oktober 2003 i Vicenza i den italienska provinsen Veneto med stöd av Forskningsinstitutet för religions- och samhällshistoria. Symposiumet genomfördes på initiativ av Ukrainas ambassad i Italien och den italienska kongressen. Upphovet var det misslyckade försök som ukrainska företrädare gjorde att få till stånd en omröstning i FN om en resolution som skulle erkänna att Ryssland begått folk mord på ukrainarna under åren 1932-33. Mot denna formulering talade representanterna för Ryssland, England och USA. Initiativet stöddes inte heller av Rysslands president Vladimir Putin under dennes möte med Ukrainas president Leonid Kutjma. I den uppkomna situationen gjorde representanter för Ukraina och för den ukrainska diasporan i utlandet aktiva ansträngningar för att få till stånd ett stort internationellt vetenskapligt forum i syfte att vetenskapligt styrka sina anspråk mot Ryssland med anledning av hungersnöden i sovjetrepubliken Ukraina under åren 1932-33. Initiativet fick stöd i Italien där det nämnda symposiet alltså genomfördes. Symposiumets status framgår av att det genomfördes under personligt beskydd av den italienske presidenten Ciampi och av att Ukrainas ambassadörer i Italien och Kanada deltog. Ordförande i organisationskommittén och ledare för symposiet var den kände italienske forskaren och presidenten för de två ledande universiteten i landet och aktive senatorm professor Gabriel de Roza. För att ge symposiet mer vetenskaplig karaktär beslöt den italienska sidan att även inbjuda ryska forskare och specialister på det sovjetiska jordbrukets historia under första tredjedelen av 1900-talet till Italien. Efter konsultationer med den ryska Vetenskapsakademien och med italienska historiker och russister föll valet på professorn vid

Huvudfrågan i diskussionen är frågan om det specifika i situationen i Ukraina och i andra regioner av Sovjetunionen i början av 1930-talet. I vilken omfattning hade Stalins politik för kollektivisering och spannmålsrekvisitioner och i sin helhet regionala särdrag i fråga om konkreta åtgärder och deras följder?

Det är historiografiskt fastställt som ett faktum att hungerkatastrofen 1932-33 spred sig också utanför Ukrainas gränser, till områdena vid Don, Kuban, Volga, Centrala svartjordsområdet (CSO), södra Ural och Västsibirien. Händelserna i Kazakstan kom att bli extraordinära i fråga om dramatik och följderna av katastrofen.⁹

Artikelförfattaren har av egen erfarenhet kunnat förvissa sig om att tragedin 1932-33 i de ryska regionerna lämnat ett inte mindre outplånligt spår i folkets minne än i Ukraina. Då han på initiativ av V.P. Danilov arbetade med sin kandidatavhandling i ämnet hungersnöden i Volgaområdet och södra Ural 1932-33 reste han genom 5 områden och intervjuade cirka 700 ögonvittnen till tragedin i 102 byar.¹⁰ Deras vittnesmål kan likställas med de publicerade minnena från ukrainska bönder i den kända "Folkets minnesbok Hungersnöden 1933" av Lidija Kovalenko och Vladimir Maniak.¹¹ I varje rysk by som kom att drabbas av svälten minns man ännu 1933. Nyligen reste till exempel invånarna i samhället Malaja Serdoba i Penzaområdet en obelisk till minne av offren från 1933.

Vi är djupt övertygade om att diskussionen om vilket folk som led mest under Stalins regim är föga produktiv i vetenskapligt hänseende och farlig i moralisk och politisk mening.

Under senare har allmänheten tack vare framför allt forskning bedriven av Danilov, Ivnitskij, Zelenin och Oskolkov fått en allsidig bild av skälen till, genomförandet och följderna av kollektiviseringen i Sovjetunionen.¹² Deras forskning tillsammans med andra historikers arbeten samt publiceringen av en enorm mängd källmaterial om kollektiviseringens historia ur tidigare inte tillgängliga samlingar i ryska arkiv har enligt vår uppfattning ganska övertygande visat att till grund för tragedin på den sovjetiska landsbygden, inklusive Ukraina, 1932-33 låg den våldsamma politiken för kollektivisering av jordbruket och de tvångsmedel för spannmålsleveranser som användes av den stalinistiska regimen.¹³

Denna slutsats har också bekräftats på regional nivå: i CSO av P.V. Zagorovskij, i Uralregionen av Ju.P. Baranov, vid Don och Kuban av Penner, i Republiken Mordovien av

Vetenskapsakademiens Institut för rysk historia Ivnitskij och professorn vid MGPU uppkallat efter V.G. Belinskij V.V. Kondrasjin. I symposiet deltog forskare från Ukraina, Polen, Italien, USA, Kanada och Tyskland. Deltagarna hälsades välkomna av Italiens president och premiärminister. Symposiet bevakades noga av italienska och internationella media. Vid symposiets avslutning antogs en resolution där det tack vare den ryska delegationens ansträngningar erkändes som ett faktum att hungersnöd förekommit 1932-33 inte bara i Ukraina utan även i Ryssland. Resolutionen sändes till Europeiska unionen och till den italienska kongressen.

⁹ För en mer detaljerad skildring, se Viktor Kondrasjin, Diana Penner, a.a. s. 216-225; Zj.B. Abylchozjin, M.K. Kozybajev, M.B. Tatimov, "Kazachstanskaja tragedija", *Voprosy istorii*, 1989. Nr 7. s. 55-71.

¹⁰ Se Kondrasjin V.V. "Tragedija 1932-1933 gg. v povolzjskoj derevne v pamjati narodnoj" // *Zapiski krajevedov. Sbornik materialov*. Vypusk 2. Tjast 2. Penza, 2004. s. 83-100.

¹¹ Se 33-j: golod: Narodnaja kniga – Memorial/Uporiad.: L.B. Kovalenko, V.A. Maniak. Kiiiv, 1991.584 s.

¹² Se Danilov V.P. "Diskussija v zapadnoj presse o golode 1932-1933 gg. o "demografitjeskoj katastrofe" 30-40-oh gg. v SSSR", *Voprosy istorii*, 1988,3, s. 116-121. Samme förf. "Kollektivizatsija selskogo chozjajstva v SSSR", *Istorija SSSR*, 1990,5, s. 7-30; Zelenin I.Je. "O nekotorych "belych pjatnach" zaversjajusjtjego etapa splosnoj kollektivizatsii", *Istorija SSSR*, 1989, 2, S. 3-19; Ivnitskij N.A. "Golod 1932-1933 godov: kto vinovat?", *Sudby rossijskogo krestianstva*. Moskva, 1996, s. 249-297; Samme förf. *Repressivnaja politika sovetskoj vlasti v derevne (1928-1933 gg.)*. Moskva, 2000; Oskolkov Je.N. *Golod 1932/1933. Chlebozagotovki i golod 1932/1933 g. v Severo-Kavkazskom kraje*. Rostov-na-Donu, 1991.91 s., m.fl.

¹³ Se t. ex. *Tragedija sovetskoj derevni. Kollektivizatsija i raskulatjivanie. 1927-1939. Dokumenty i materialy*. V 5-ti tt. / T. 1-3. Moskva, 1999-2001 m.fl.

T.D. Nadkin och i området vid Volga av Kondrasjin.¹⁴

Det är också värt att nämna utländska forskare, vars arbeten bekräftat de ryska historikernas slutsatser. Bland dem finns R. Davies, S. Wheatcroft, M. Lewin, S. Merl, L. Viola, D. Penner, H. Okuda, Sheila Fitzpatrick m.fl.¹⁵

De uppdagade fakta och under mångårig forskning gjorda slutsatserna ger enligt vår uppfattning anledning till följande resonemang kring orsakerna till samt omfattningen och följderna av hungersnöden 1932-33 i de viktigare jordbruksområdena i Sovjetunionen, inklusive Ukraina. Dessa åsikter grundas på ett varierat och enligt vår uppfattning tillförlitligt källmaterial.

Vilka var då orsakerna till hungerkatastrofen? Traditionellt har svält i Ryssland berott på torka och dåliga spannmålsskördar. Av principiell betydelse för oss är därför frågan om väderförutsättningarna och skördeutfallet i de spannmålsproducerande områdena i Sovjetunionen åren innan tragedin. I denna fråga har vi samlat in en stor mängd data.

Först och främst har vi mycket viktiga vittnesuppgifter från specialister som direkt observerade vädret och skördeutfallet 1932 i de spannmålsodlande områdena i Sovjetunionen. En kommission som tillsatts av Centrala Exekutivkommitténs (TsIK) presidium för att studera resultaten av det sovjetiska, ekonomiska och kulturella uppbyggnadsarbetet i norra Kaukasus drog i sin slutrapport, som sammanställdes i januari 1933 och där man berörde frågan om 1932 års skörd, slutsatsen att väderfaktorn inte var av sådan vikt att den borde tas med i slutrapporten.¹⁶ I ett brev till Stalin daterat 26 juli 1932 meddelar Vorosjilov som just besökt distriktet norra Kaukasus: ”De klimatologiska (meteorologiska) förhållanden har under innevarande vår och sommar i norra Kaukasus varit utomordentligt gynnsamma”.¹⁷

Andrew Kearns, en skotsk-kanadensisk veteexpert som under våren och sommaren 1932 reste runt i de viktigaste jordbruksområdena, inklusive Ukraina, uppger att det kommit regn och rapporterar inga uppgifter om störningar i naturen av typen torka, översvämning o.s.v. Han noterar att trots att spannmålsfälten kring Kiev och Dnepropetrovsk var ganska magra så tydde ändå vetets färg på att det fått nödvändig mängd nederbörd vid rätt tidpunkt. Kearns

¹⁴ Se Baranov Je.Ju. ”Pritjiny i posledstvija goloda 1932-1933 gg. v SSSR: diskussii rossijskich i zarubeznych utjenych”, *Tretie Uralskie istoriko-pedagogitjeskie tjenja*. Jekaterinburg, 1999, s. 95-100; Samme förf. ”Agrarnoje proizvodstvo i prodovolstvennoje obespetjenie naselenija Uralskoj oblast v 1928-1933 gg.” Referat av avhandling för kandidatexamen. (motsv. lic.). Jekaterinburg, 2002; Zagorovskij P.V. *Sotsialno-ekonomitjeskie posledstvija goloda v Tsentralnom Tjernozemie v pervoj polovine 1930-ch gg.* Voronezj, 1998; Nadkin T.D. *Derevnja Mordovij v gody kollektivizatsii*. Saransk, 2002; Diana Penner. ”Stalin and the Italianka of 1932-1933 in the Don region” // *Cahiers du Monde russe*, 39 (1-2), janvier-juin 1998, s. 27-68 m.fl.

¹⁵ Lynne Viola, *Peasant Rebels under Stalin. Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*. Oxford University Press, N.Y., Oxford, 1996; Davies R.W. *The Socialist Offensive: the Collectivization of Soviet Agriculture, 1929-1930*. Harvard University Press, Cambridge, MA. 1980; Moshe Lewin, *Russian peasants and Soviet power: A study of Collectivization*. N.Y., 1975 [sv övers: [Bönderna och sovjetmakten: 1928-1930. En studie av kollektiviseringen i Sovjetunionen](#)]; Stephan Merl, ”Golod 1932-1933 godov: genotsid ukraintsev dlja osusjtjestylenlia politiki russifikatsii?” *Otetjestvennaja istorija*, 1995, Nr 1, s. 49-61; Hiroshi Okuda. *Revolution on the Volga: the Soviet Countryside under Stalinist Rule 1929-1934*, Tokyo University Press, 1996 (på japanska); Diana Penner. Ibid.; *The economic transformation of the Soviet Union. 1913-1945*. Ed. by Davies R.W., Harrison, M. and Wheatcroft S.S. Cambridge. University Press, 1994. s. 74-76; Stephen G. Wheatcroft. ”The Scale and Nature of German and Soviet Repression and Mass Killings, 1930-45”, *Europe-Asia Studies*, vol. 48,8,1996, s. 1319-1353; Wheatcroft S.G., Davies R.W., ”Krizis v sovetskom selskom chozjajstve (1931-1933 gg.): Doklad i jego obsuzjdenie na teoretitjeskom seminare ”Sovremennye kontseptsii agrarnogo razvitija”, *Otetjestvennaja istorija*, 1998,6, s. 95-109; Sheila Fitzpatrick. *Stalin's Peasants. Resistance and Survival in the Russian Village After Collectivization*. (New York, Oxford University Press, 1994). 2001 utgavs monografin på ryska, se Sheila Fitzpatrick. *Stalinskie krestiane. Sotsialnaja istorija Sovetskoj Rossii v 30-e gody: derevnja*, Moskva: Rosspen 2001, o.a.

¹⁶ Viktor Kondrasjin, Diana Penner. Ibid. s. 131.

¹⁷ RGASPI. F. 74. Op. 2. D. 37. L. 54.

observerade en liknande situation i Kubanområdet.¹⁸

Detsamma kan sägas om området vid Volga, en region som traditionellt varit utsatt för torka och missväxt. För åren 1931-33 har meteorologerna gjort följande beskrivning av vädret under vår- och sommarperioden som är av avgörande betydelse för hur jordbruksgrödorna kommer att mogna. 1931 innebar medelsvår torka i områdena kring städerna Saratov och Stalingrad och svår torka i området kring Bezentjuk. Under 1932 förekom ingen torka. Experterna anser att det året kan beskrivas som ”gynnsamt för skörden av alla åkergrödor”.¹⁹ De kända ryska forskarna på torka Kozeltseva och Ped har med stöd av uppgifter från 40 väderstationer lokaliserade i den europeiska delen av landet, inklusive de här undersökta områdena, beräknat ett index på torka för att beskriva intensiteten i torkan i atmosfären under perioden maj till augusti för åren 1900-1979. De kunde konstatera att 1931 var detta index för torkan i atmosfären i områdena kring städerna Saratov, Orenburg och Astrachan betydligt lägre än för 1921 och 1924. För 1932 visar detta index ingen torka i området vid Volga, Don eller Kuban.²⁰

På begäran av författaren har forskaren vid det forna Allunionella forskningsinstitutet för jordbruksmeteorologi i Obninsk Pavlova använt en metodik utvecklad av doktorn i fysik och matematik Sirotenko och med hjälp av matematiska modeller fastställt skördeutfallet under perioden 1890-1990 med utgångspunkt från väderförutsättningarna för jordbruket under dessa år. Hypotetiskt bestämdes en genomsnittlig nivå på skördeutfallet för vårvede under 100 år och förekommande avvikelser från denna nivå för vart och ett av de 100 åren. Det konstaterades att det 1931 borde inträffa en väsentlig minskning av skördeutfallet för vårvedet i distrikten Nedre Volga och Centrala Volga till följd av torka. 1932 såg läget annorlunda ut. Hypotetiskt borde utfallet av vårveteskoriden vara lika med den genomsnittliga under 100 år i jordbruksområdena i det som idag är områdena Volgograd och Uljanovsk, ligga obetydligt lägre i dagens räjonger i Saratovområdet (med 30 %) och i Samaraområdet (med 10%) och betydligt lägre i Orenburgområdet (med 40%).²¹

Att vädret inte kunde minska skördeutfallet för spannmål på något väsentligt sätt i området vid Volga 1932 styrks också av följande faktum. På en experimentstation tillhörande Spannmålsinstitutet i Saratov var veteskoriden 1932 i genomsnitt 1500 kg per ha, medan den bästa enheten i hela Volgaområdet samma år hade ett skördeutfall på 600 kg per ha.²²

I samband med den sociologiska undersökning som gjordes i byar i området vid Volga och södra Ural ställde vi frågan till de äldsta invånarna om vilken betydelse väderförhållandena kan ha haft för att det kom till en hungerkatastrof. I enkäten löd frågan: ”Var den spannmålsskörd som bönderna i er by tog in före svältkatastrofen tillräcklig för att försörja deras familjer med säd fram till nästa skörd, eller blev skörden helt eller delvis ödelagd på grund av torka?” Av de tillfrågade 617 personerna var det bara 293 som kunde svara säkert på frågan. Av dem var det 206 som svarade jakande och 87 nekande. Det vill säga av dem som kunde svara på den ställda frågan var det en överväldigande majoritet av dem som bevitnat händelserna 1932-33 i distrikten Nedre Volga och Centrala Volga (eller 70,2 %) som inte ansåg att väderleksförhållandena haft betydelse för att det blev hungersnöd. Samtidigt var det nästan 30 % som intog motsatt ståndpunkt. Men här bör vi göra förbehållet att inte heller dessa 30% förnekade de negativa följderna av kollektiviseringen och spannmålsleveranserna

¹⁸ Viktor Kondrasjin, Diana Penner. Ibid. s. 132-133.

¹⁹ För en mer detaljerad skildring, se Kabanov P.G., Kastrov V.G. ”Zasuchi v Povolzjje”, *Nautjnyje trudy NII selskogo chozjajstva Jugo-Vostoka*, 1972. Vypusk. 31. s. 134-136; Butjinskij I.Je. Zasuchi i suchovei. Leningrad, 1976. s. 47, o.a.

²⁰ Kozeltseva V.F., Ped D.A. *Dannyje ob atmosfernoj zasusjlivosti po stantsijam zapadnoj tjasti territorii SSSR* (maj-avgust 1900-1979gg.), Moskva, 1985. s. 3-9, 36-37,49.

²¹ Viktor Kondrasjin, Diana Penner. Ibid. s. 136-139.

²² Ibid. s. 134.

för böndernas öde utan de betonade också att spannmålen rekvirerades från byarna trots torkan.²³ Ögonvittnen till de händelser vi studerar styrker således data från andra källor angående väderleksförhållandena i området vid Volga och i södra Ural 1932.

Man kan i stort sett dra slutsatsen att vädret 1931-32 i de spannmålsproducerande områdena i Sovjetunionen inte var helt gynnsamma för jordbruket. Men med en bibehållen nivå på jordbrukstekniken kunde det inte ha framkallat massiv missväxt av spannmål. 1932 förekom i de spannmålsodlande områdena ingen torka som i fråga om intensitet eller utbredning liknade torrperioderna på 1800-talet och förra hälften av 1900-talet och som ledde till att sådden helt förstördes.²⁴ Det kan bara vara fråga om lokal torka i enstaka räjonger och den är medelsvår i fråga om intensitet.

Därför är hungersnöden 1932-33 inte följden av naturkatastrofer utan det logiska resultatet av Stalinregimens jordbrukspolitik och böndernas reaktion på denna. De direkta orsakerna till svälten var den mot bönderna riktade politiken för kollektivisering och spannmålsrekvisitioner som genomfördes av den stalinistiska ledningen i syfte att åstadkomma en forcerad industrialisering av landet och befästa den egna makten.

Under 1932-33 drabbade svälten inte bara Ukraina utan alla viktigare spannmålsproducerande områden i Sovjetunionen, alltså de områden där den totala kollektiviseringen genomfördes. Ett uppmärksam studium av källorna visar på en i grunden genomgående mekanism som ledde till svältsituationen i landets spannmålsodlande områden. Överallt handlar det om en våldsam kollektivisering, tvångsmässiga rekvisitioner av spannmål och statliga leveranser av andra jordbruksprodukter, likvidering av kulakerna, om att slå ner böndernas motstånd och bryta sönder deras traditionella system för överlevnad under perioder av svält (likvidering av kulakerna, kampen mot tiggeri och spontan migration o.s.v.).²⁵

Det viktigaste draget är att det pågick en process där de kollektiviserade regionerna i Sovjetunionen inträdde samtidigt i en situation av hungersnöd. Vi betonar än en gång att det handlade om en *samtidig process*.

Den logiska kedja som ledde fram till tragedin kan beskrivas på följande sätt: kollektiviseringen, spannmålsrekvisitioner, krisen i jordbruket 1932, böndernas motstånd, ”bestraffningen av bönderna med hjälp av svält” i syfte att befästa regimen och hävda kolchosernas existens.

Det direkta sambandet mellan kollektiviseringen och svältkatastrofen framgår om inte annat av det uppenbara faktum att 1930 avbryts den period av stabil utveckling av den sovjetiska landsbygden som tog sin början efter svältåren 1924-25. Redan 1930, året då den totala kollektiviseringen tar sin början, innebar att svältspöket återkommer. I en rad räjonger i Ukraina, norra Kaukasus, Sibirien, Nedre och Centrala Volga uppstod svårigheter i livsmedelsförsörjningen till följd av kampanjen med spannmålsrekvisitioner 1929 som användes som en katalysator för rörelsen att bilda kolchoser.²⁶

1931 tycktes kunna bli ett gott år för de spannmålsodlande bönderna eftersom man 1930 till följd av utomordentligt gynnsamma väderleksförhållanden hade fått en rekordskörd i landets spannmålsproducerande områden (enligt officiella uppgifter 83 540 000 ton, i verkligheten inte mer än 77 200 000 ton).²⁷ Men det blev inte så. Vintern och våren 1931 blev ett sorgligt förbud om den kommande tragedin. Till redaktionerna på de centrala tidningarna strömmade otaliga brev från kolchosbönder i området vid Volga, norra Kaukasus och andra områden som

²³ Ibid. s. 139.

²⁴ Se *Uzjasy goloda v Samarskoj gubernii*. Samara, 1922. s. 3.

²⁵ Viktor Kondrasjin, Diana Penner. a.a. s. 85-355.

²⁶ RGAE. F. 7486. Op. 37. D. 130. L. 64; D. 131. L. 73; D. 132. L. 15,33-36,83,109, 110.

²⁷ Se *Voprosy istorii*. 1994. Nr 10. s. 41.

berättade om deras svåra materiella situation. Som de viktigaste orsakerna till svårigheterna nämndes i breven spannmålsrekvisitionen och kollektiviseringspolitiken. Ofta lade man ansvaret på Stalin personligen: ”Folk svär eder och förbannar kamrat Stalin själv som skapat denna sorg”, står det i ett av breven.²⁸

Erfarenheterna från de två första åren av kollektivisering demonstrerade tydligt att Stalins kolchoser i sak inte hade någonting gemensamt med böndernas intressen. De sågs av myndigheterna först och främst som en möjlighet att samla in spannmål för avsalu och andra jordbruksprodukter. Man tog i sammanhanget inga hänsyn till böndernas egna intressen. Detta framgår med all önskvärd tydlighet av hur man planerade spannmålsrekvisitionen och av hur de sedan genomfördes.

Redan kollektiviseringens första år visade tydligt på de syften i vilka den genomfördes. 1930 ökade statens upphandling av spannmål med det dubbla jämfört med 1928. Som del av dessa uppköp transporterades en volym spannmål från byarna (22 140 000 ton) som var den största av alla under åren av sovjetmakt. I de viktigare spannmålsproducerande områdena uppgick leveranserna i genomsnitt till 35-40 %.²⁹ 1928 varierade de mellan 20-25 %. 1930 ökade till exempel bruttoskörden av spannmål i distriktet norra Kaukasus till 6 010 000 ton att jämföras med 4 930 000 ton under 1928. Samtidigt rekvirerades som en del av spannmålsuppköpen 2 290 000 ton, att jämföras med 1 070 000 ton 1928, det vill säga ökningen var 107%. Norra Kaukasus uppfyllde dessutom inte bara den ursprungliga planen utan också en kompletterande plan genom att som spannmål också inleverera en del av utsädesförråden samt spannmål som skulle använts till foder och livsmedel. Som redan nämnts hade vissa räjonger i distriktet Norra Kaukasus till följd av detta under våren 1931 allvarliga svårigheter med livsmedelsförsörjningen och man fick transportera in utsäde för att kunna så kolchosernas fält i området.³⁰

1931 blev inte helt gynnsamt i fråga om väderleksförhållanden. Torka drabbade fem av de viktigare områdena i den nordöstra delen av landet (området bortom Ural, Basjkirien, Västsibirien, området vid Volga och Kazakstan), även om den inte var lika svår som 1921.³¹ Detta återverkade mycket negativt på skördeutfallet och på bruttoskörden av spannmål. 1931 erhöles en lägre spannmålsskörd, enligt officiella siffror 6 948 000 ton (1930 var skörden 7 720 000 ton).³² Men det var inte så att statens rekvisitioner av spannmål minskade i jämförelse med det goda 1930, utan de ökade tvärtom. För de torkdrabbade distrikten Nedre och Centrala Volga uppgick planen för spannmålsleveranserna till 145 miljoner respektive 125 miljoner pud (1930 var planen 100,8 miljoner pud och 88,6 miljoner pud).³³ Metoden för att uppfylla planen för spannmålsförsörjningen hade karaktären av tvångsmässiga beslag av spannmål. På landsbygden återupprättades en ordning som var typisk för ”krigskommunismens” epok. Under trycket från centrum lade lokala myndigheter beslag på all spannmål som fanns i kolchoser och enskilda hushåll. Med hjälp av ”löpande bandmetoden” för skörd, frivilliga extraplåner och andra åtgärder upprättades strikt kontroll över den erhållna skörden. Missnöjda bönder och aktivister föll offer för hänsynslösa repressalier, som avkulakisering, förvisning och åtal inför domstol.³⁴ Initiativet till denna laglösa spannmålsinsamling utgick från den stalinistiska politiska ledningen och Stalin

²⁸ GARF. F. 5446. Op. 12. D. 1040. L. 1; RGASPI. F. 631. Op. 5. D. 53. L. 76-76 ob.

²⁹ 29. RGAE. F. 8040. Op. 3. D. ma. L. 6-7,11-12.

³⁰ Se Oskolkov Je.N. *Golod 1932/1933. Chlebozagotovki i golod 1932/1933 g. v Severo-Kavkazskom kraje*, Rostov-na-Donu, 1991. s. 13-16.

³¹ Se *Istorija sovjetskogo krestianstva*. T.2. Moskva, 1986. s. 255.

³² Ibid. s. 260.

³³ RGAE. F. 8040. Op. 3. D. nia. L. 6, 7, 11,12.

³⁴ RGASPI. F.17. Op. 21. D. 2549. L. 48; Tsentr dokumentatsii novejsjei istorii Saratovskoj oblasti (TsDNISarO). F. 470. Op. 5. D. 23. L. 38.

personligen.³⁵ Ett tydligt bevis på detta är Stalins tal på plenarmötet med partiets CK i oktober 1931. Förslag från sekreterarna i partikommittéerna i distrikten Centrala och Nedre Volga om en minskning av spannmålsrekvisitionerna på grund av missväxten (varvid anfördes konkreta fakta om skördeutfallet) förkastades i skarpa ordalag av Stalin och han ironiserade över hur sekreterarna "blivit så exakta på senare tid"... Den på plenarmötet närvarande folkskommisarierna för försörjningsfrågor Mikojan, som var direkt ansvarig för livsmedelsförsörjningen till allmänheten sammanfattade de lämnade rapporterna och betonade: "Det är inte fråga om normer beträffande hur mycket som blir kvar till mat och annat, det viktigaste är att säga till kolchoserna: 'se till att i första hand uppfylla den statliga planen och sedan kan ni fullgöra er egen plan'."³⁶ Trycket på kolchoserna ute på landsbygden kom således från högsta instans. Stalin och hans närmaste omgivning bar personligen ansvaret för alla åtgärder som vidtogs av lokala myndigheter för att verkställa deras beslut och för de tragiska följderna.

Resultatet av denna politik och av kollektiviseringen som helhet blev en djup kris för jordbruksproduktionen 1932. De mest påtagliga yttringarna av krisen var en drastisk minskning av beståndet av både dragdjur och produktiv boskap, spontan migration bland landsbygdsbefolkningen och sämre kvalitet på de viktigaste typerna av arbeten inom jordbruket.

Fram emot början av säningskampanjen 1932 stod det klart vilka oersättliga skador som kollektiviseringen åsamkat animalieproduktionen. Landet hade blivit av med hälften av sitt boskapsbestånd och tappat ungefär lika mycket av den animala produktionen. Det var först 1958 som Sovjetunionen senare överträffade 1928 års nivå när det gäller viktigare slag av boskapsbestånd. På grund av bristen på foder som en följd av spannmålsleveranserna till staten inträffade vintern 1931/32 den största minskningen i beståndet av dragdjur och produktiv boskap sedan kollektiviseringens början: 6,6 miljoner hästar dog, det vill säga en fjärdedel av det återstående beståndet av dragdjur, den övriga boskapen var ytterst undernärd. Det totala beståndet arbetshästar och tjurar reducerades i Sovjetunionen från 27,4 miljoner djur 1928 till 17,9 miljoner 1932³⁷. I distrikten Nedre och Centrala Volga kunde man observera en liknande situation 1932. Det var den största minskningen av boskapsbeståndet under alla åren av kollektivisering. Om antalet hästar i distriktet Nedre Volga under 1931 reducerades med 117 000 djur jämfört med 1930 och i distriktet Centrala Volga med 128 000 djur, så var siffran för 1932 jämfört med 1931 för Nedre Volga 333 000 hästar och för Centrala Volga 300 000.³⁸ Enligt data från Sovjetunionens Narkomzem uppgick därför under vårsådden 1932 arbetsbelastningen per arbetshäst i till exempel distriktet Nedre Volga i genomsnitt till 23 ha (i stället för 10 ha, som var siffran innan kollektiviseringen).³⁹ Härav följde helt logiskt att kvaliteten på de viktigaste arbetena på kolchosernas åkrar blev sämre under 1932.

36. Se *Tragedija sovetskoj derevni*. T.3. s. 203,205.

37. *Otetjestvennaja istorija*. 1995. Nr 1. s. 50.

38. Jezjegodnik. *Sel'skoje chozjajstvo SSSR*. 1935. Moskva, 1936. s. 514.

39. Viktor Kondrasjin, Diana Penner. *Ibid.* s. 144.

Den tvångsmässiga socialiseringen av kolchosmedlemmarnas kor och privatboskap fick

³⁵ RGASPI. F. 17. Op. 2. D. 484. L. 103-107,117-119.

³⁶

³⁷

³⁸

³⁹

tragiska följder för landsbygden. Grunden för denna laglösa aktion lades i ett beslut av partiets CK och Sovjetunionens Folkkommisariers Råd (SNK) daterat 30 juli 1931 med rubriken ”Om igångsättandet av socialistisk animalieproduktion”.⁴⁰ I praktiken resulterade genomförandet av beslutet i en banal rekvisition av boskapen från böndernas gårdar. Som en reaktion på sådana åtgärder följde massutträde av bönder från kolchoserna med krav på att de skulle återfå sin boskap, sina redskap och en del av utsädet. Bönderna slaktade boskapen och undergrävde därmed inte bara förutsättningarna för animalieproduktionen utan också landets livsmedelsförsörjning.⁴¹

Massutvandringen till städerna av unga och friska bönder, till en början av fruktan för kampen mot kulakerna och senare från kolchoserna i jakt på ett bättre liv, bidrog också väsentligt till att 1932 försvaga landbygdens potential när det gäller livsmedelsproduktionen. På grund av det svåra livsmedelsläget vintern 1931/32 började den mest aktiva delen av kolchosmedlemmarna och de privata bönderna att fly in till städerna för att tjäna sitt uppehälle, framförallt män i arbetsför ålder. En betydande del av medlemmarna i kolchoserna försökte gå ur kollektiven och återgå till sitt individuella jordbruk. Toppen av dessa massiva utträden ur kolchoserna inträffade under första halvan av 1932, då antalet kollektiviserade hushåll i RSFSR minskade med 1 370 800 och i Ukraina med 41 200 hushåll.⁴² Den icke sanktionerade utvandringen från landsbygden till städerna och industrialiserade områden uppgick för hela Sovjetunionen under perioden oktober 1931 till i april 1932 till 698 342 personer.⁴³

40. RGAE. F. 7486. Op. 3. D. 506ob. L. 97; Kondrasjin V.V. ”Golod 1932-1933 gg. v Povolzjje”, *Voprosy krestianovedenija*. Vypusk 3. Saratov, 1996. s. 96.

41. Se *Kollektivizatsija selskogo chozjajstva. Vaznjejsjje postanovlenija Kommunistitjeskoj partii i Sovetskogo pravitel'stva, 1927-1935*, Moskva, 1957. s. 381, 391-393.

42. RGASPI. F. 17. Op. 21. D. 2550. L. 77.

43. Ibid. F. 631. Op. 5. D. 52. L. 53; *Tragedija sovetskoj derevni*. T.3. s. 318-332, 340, 343-349, 394-397, 420-427, 438-440.

När vårsådden närmade sig 1932 stod den sovjetiska landsbygden med en kraftigt försvagad animalieproduktion och en mycket svår livsmedelssituation för befolkningen. Såningskampanjen kunde därför av objektiva skäl inte genomföras med tillräcklig kvalitet eller i tid. Bristen på dragdjur och den dåliga efterlevnaden av agrotekniska regler i samband med jordbruksarbetet 1932 var ofrånkomliga som följd av den stalinistiska ledningens för jordbruket förödande agrarpolitik. Nedgången i tillgången på arbetsdjur medförde således allvarlig försening av alla viktigare arbeten på åkrarna och att de genomfördes på ett sämre sätt. Enligt en rapport från en kommission ur TsIK drogs vårsådden i norra Kaukasus ut till 30-45 dagar istället för det normala en vecka eller något mer. I Ukraina hade man 15 maj 1932 sått på endast 8 miljoner ha (att jämföras med 15,9 miljoner ha 1930 och 12,3 miljoner ha 1931).⁴⁴ Myndigheterna envetna ansträngningar för att öka den sådda arealen med spannmålsgrödor i syfte att öka tillgången, men utan införandet av progressivt växelbruk, utan tillgång på tillräckliga mängder gödsel och gödningsämnen, ledde oundvikligen till att marken utarmades, skördeutfallet minskade och till att sjukdomar spreds bland grödorna. Den enorma minskningen av beståndet arbetsdjur samtidigt som den sådda arealen ökade kunde inte leda

40

41

42

43

44

till annat resultat än sämre kvalitet på plöjning, sådd och skörd och därmed till ett lägre skördeutfall och större förluster. Det är väl känt att de fält som såddes med spannmål 1932 i Ukraina, norra Kaukasus och på andra håll var mycket hårt drabbade av ogräs och att åkrarna rensades illa.⁴⁵

En logisk följd av sådana objektiva omständigheter blev ett enormt spill av spannmål i samband med skörden, ett spill utan motstycke i landets historia. Enligt uppgifter från Folkkommisariatet för arbetar- och bondeinspektionen (NK RKI) uppgick spillet i samband med skörden 1931 till över 15 miljoner ton (cirka 20 % av bruttoskörden av spannmål), och 1932 var spillet ännu större.⁴⁶ I Ukraina varierade t.ex. spillet mellan 100 och 200 miljoner pud, i distrikten Nedre och Centrala Volga uppgick de till 72 miljoner pud (eller 35,6% av bruttoskörden). Totalt för hela landet blev minst hälften av den framodlade skörden under 1932 kvar på åkrarna.⁴⁷ Om dessa förluster hade kunnat minskas med åtminstone hälften hade det aldrig blivit tal om någon massomfattande svält på den sovjetiska landsbygden.

Inte desto mindre kan man med stöd av källor och uppgifter från ögonvittnen konstatera att den framodlade skörden 1932 var medelstor i jämförelse med föregående år och fullt tillräcklig för att undvika massvält. Men man lyckades inte ta in skörden i tid och inte heller undvika förluster. Skörden blev därför i slutändan sämre än 1931, trots de officiella siffrorna säger något annat. Det enorma underskottet av spannmål i landet efter avslutad skörd och spannmålsrekvisitioner 1932 hade uppstått på grund av både objektiva och subjektiva omständigheter.

44. *Tragedija sovetskoj derevni*. T.3. s. 349.

45. Se Jezjegodnik. *Selskoje chozjajstvo SSSR*. s. 351; Viktor Kondrasjin, Diana Penner. Ibid. s. 141.

46. Se Viktor Kondrasjin, Diana Penner. Ibid. s. 142-143.

47. Valerian Kujbysjev, *Uborka, chlebozagotovka i ukreplenie kolchozov*, Moskva, 1932. s. 14.

Till de objektiva orsakerna kan man räkna de ovan nämnda följderna av två års kollektiviseringskampanj med deras återverkan på den jordbrukstekniska nivån 1932. Subjektiva omständigheter var för det första böndernas motstånd mot spannmålsrekvisitioner och kollektiviseringen och för det andra Stalins politik för spannmålsuppköp och repressalier mot bönderna.

Böndernas ovilja att acceptera kolchoserna och deras aktiva motstånd mot kollektiviseringspolitiken och spannmålsuppköpen är en mycket viktig faktor för krisen i jordbruket 1932. Den stora massan kolchosmedlemmar och individuella bönder ville inte, med tanke på sina ytterst negativa erfarenheter från 1931 då de på grund av spannmålsrekvisitioner lämnats utan spannmål och tvingats genomleva en vinter av svält, och kunde inte på grund av objektiva förutsättningar (framförallt bristen på dragdjur) utföra något gott arbete vare sig i kolchoserna eller på sina egna gårdar. Kolchosmedlemmarna föredrog varje annan sysselsättning framför att arbeta i kolchosen, på sina individuella gårdar, de statsägda sovchoserna eller i städerna.

Redan med början från hösten 1931 men särskilt på våren 1932 gick en våg av ”maskningsaktioner” över landet, aktioner med kollektiv vägran att utföra arbete i kolchosen.

45

46

47

553 387 bönder deltog i aktionerna, varav 23 946 i Ukraina.⁴⁸ För att i detta läge skapa ett intresse hos bönderna av att få in skörden i tid togs i maj 1932 beslut i SNK, TsIK och partiets CK där den statliga planen för spannmålsuppköp skärs ned och där man efter det att uppköpen är avslutade (från 15 januari) ger tillåtelse till fri handel med spannmål och kött (om man regelbundet gör leveranser till centrala reserver).⁴⁹ Under vår- och sommarmånaderna 1932 följer nya beslut om förbud mot likvidering av kolchosernas privata småjordbruk, om återlämning av tidigare till kollektiva anläggningar med rekvirerad boskap och om nödvändigheten av att respektera lagarna och sluta upp med olagliga aktioner på landsbygden.⁵⁰

Alla dessa åtgärder inom vad som kallas ”neo-NEP” kunde inte leda till några resultat eftersom de vidtogs för sent. Beslutet att tillåta ”fri handel”, som sovjetregeringen fäste vissa förhoppningar till, kom till exempel aldrig att fungera i praktiken eftersom kolchosbönderna i början av maj 1932 helt enkelt inte hade någon spannmål kvar att sälja på marknaden. Den räckte inte ens för eget bruk. De svältande bönderna hade bara en tanke: hur skulle man överleva vintern och våren? Nedtryckta av myndigheternas mångåriga godtycke kände kosacker och bönder inte längre något förtroende för dem.⁵¹ Från och med skördekampanjen sommaren 1932 kunde man därför i kolchoserna notera stölder av kolchosens spannmål från åkrarna i en omfattning som aldrig förekommit tidigare och den arbetsföra befolkningen började att i massiv skala lämna landsbygden och flytta till städerna för att tjäna sitt uppehälle. Fallen där kolchoserna upplöste sig själva fortsatte, ofta åtföljda av, som det stod i rapporterna från OGPU, ”att man delade upp boskapen, egendomen och jordbruksredskapen”, ”egenmäktigt beslagtog och delade upp mark och utsäde för individuellt bruk”. Kolchosmedlemmar och individuella bönder vägrade att arbeta på åkrarna om de inte försågs med mat från det allmänna.⁵² På en rad orter kom det till massoroligheter som myndigheterna slog ner med användande av väpnad trupp. Enligt siffror från OGPU registrerades från april till och med juni 1932 949 massaktioner i olika landsbygdsområden i Sovjetunionen mot 576 under det första kvartalet.⁵³

48. RGASPI. F. 17. Op. 21. D. 3757. L. 14; Viktor Petrovtij Danilov, ”Kollektivizatsija: kak eto bylo”, *Stranitsy istorii KPSS: Fakty, problemy, uroki*, Moskva, 1988. s. 341; Karevskij F.A. *Sotsialistitjeskoje perobrazovanie sel'skogo chozjajstva Srednjego Povolzjia*. Kujbysjev, 1975. s. 141.

49. *Tragedija sovetskoj derevni*. T.3. s. 350.

50. Ibid. s. 298, 356; *Istorija sovetskogo krestianstva*, T.2. s. 262-263.

51. Oleg Vital'evitj Chlevnjuk, *Politbjuro. Mechanizmy polititjeskoj vlasti v 30-e gody*, Moskva: Rosspen, 1996. s. 58-60 (även Das Politburo); *Tragedija sovetskoj derevni*. T.3. s. 381-385.

52. *Tragedija sovetskoj derevni*. T.3. s. 397-404,410-412,420-427,438-439-

53. Ibid. s. 440.

Från och med början på skördekampanjen blev stöld av kolchosens spannmål dessutom till en massföreteelse. Omfattningen blev så stor att den sovjetiska regeringen på initiativ från Stalin personligen 7 augusti 1932 antog den ”berömda” Förordning om skydd av samhällelig

48

49

50

51

52

53

(socialistisk) egendom, som stipulerade fängelsestraff i 10 år och arkebusering för tjuvar som åkte fast.⁵⁴ Som varning till övriga publicerade de lokala myndigheterna listor över dem som arkebuserats med stöd av denna lag som i folkmun fick det träffande namnet ”lagen om fem veteax”.⁵⁵

Den uppkomna situationen var logisk eftersom det akuta i situationen berodde på den inledda kampanjen för spannmålsuppköp och sättet den genomfördes på övertygade bönderna om att deras uppträdande var korrekt. De planer som påtvingades dem uppifrån stod inte i proportion till vare sig kolchosernas eller privatgårdarnas möjligheter med tanke på deras organisatoriska och ekonomiska tillstånd.

54. Ibid. s. 453-454.

55. Se t.ex.: *Povolzjskaja pravda*, den 16 oktober 1932.

Den sämre skörden 1932 berodde således på ett antal både objektiva och subjektiva orsaker. Relationerna mellan dessa orsaker var inte desamma under hela året. Under våren 1932 dominerade de objektiva faktorerna, som följderna av den tvångsmässiga kollektiviseringen och spannmålsrekvisitionerna som medförde en störning i jordbrukstekniken vid tiden för såning och rensning av fälten. Men också en subjektiv faktor, nämligen böndernas ovilja att göra ett gott arbete, hade betydelse. Men den berodde i sin tur i stor utsträckning på objektiva omständigheter (svårigheterna i livsmedelsförsörjningen, det minskade antalet dragdjur och sämre tillgång på arbetskraft o.s.v.). I och med början av skördearbetet kom en subjektiv faktor att ta överhanden, nämligen böndernas motstånd mot spannmålsuppköpen. Bönderna ville inte göra ett gott arbete med att ta in skörden i fruktan för svälten som tilltog i styrka i takt med att kampanjen för spannmålsrekvisitioner tog fart. Men också objektiva skäl av samma slag som under tiden för såning och rensning gjorde sig gällande vid denna tidpunkt. I grunden för summan av de uppräknade omständigheterna låg Stalins kollektiviseringspolitik som genomfördes medvetet och beslutsamt. Största skulden för krisen i jordbruket 1932 ligger därför hos landets politiska ledning. Det var denna ledning som skapade krisen och bar huvudansvaret för de följande händelserna. Vi kan därför i allmän mening säga att den sämre skörden 1932 var ett resultat av en subjektiv faktor, nämligen den politik för forcerad modernisering av landet som den stalinistiska regimen genomdrev till priset av en hänsynslös exploatering av landsbygden.

Kampanjen med spannmålsrekvisitioner 1932 som lämnade landsbygden utan spannmål har ganska väl belysts i den historiska litteraturen⁵⁶ Regionala skillnader i kampanjen beror endast på områdenas storlek och de konkreta personer som hade att genomföra den. I allt övrigt var den i sak gemensam för både Ukraina, området vid Volga och för andra områden som utsattes för den totala kollektiviseringen.

I Ukraina, området vid Volga, CSO och områdena vid Don och Kuban pågick ungefär samma processer. Partiets CK:s plenarmöte i oktober 1931 om statens spannmålsuppköp berörde alla spannmålsodlande områden och inte bara Ukraina. Politbyråns extraordinära kommissioner för spannmålsinsamling sattes upp 1932 nästan samtidigt, inte bara i Ukraina utan också i Kuban och området kring Volga. ”Svarta listor” över råjonger som inte uppfyllt planen för spannmålsleveranser infördes inte bara i Ukraina utan också i distriktet Norra Kaukasus och området kring Volga.⁵⁷ Konfiskering av alla livsmedel hos bönderna för att de inte uppfyllt planen för spannmålsleveranser genomfördes 1932-33 inte bara i Ukraina utan också i ryska

54

55

56

57

regioner, vilket framgår av till exempel ett beslut av partikommittén i Starominskaja i distriktet Norra Kaukasus rörande kosackbyn Novoderevenskaja.⁵⁸ De lokala myndigheternas godtycke i behandlingen av de arbetande på landsbygden i samband med spannmålsrekquisitionerna var på intet sätt mindre där än i Ukraina, vilket om inte annat framgår av brev från Michail Sjolochov ställda till Stalin om situationen i räjongen Vesjenskaja.⁵⁹ Och det sorgligen bekanta direktivet från Stalin och Molotov från 22 januari 1933, som med tvång band bönderna till de svältande områdena rörde slutligen inte heller bara Ukraina.⁶⁰

56. Om detta mer i detalj se *ibid.* s. 18-52.

57. Om detta mer i detalj se Kondrasjin V.V., Penner D. *Ibid.* s. 191, 202.

58. *Ibid.* s. 258-259.

59. Se ”Sjolochov i Stalin: Perepiska natjala 30-ch godov.” / Inledande artikel av Ju.Gl Murina, *Voprosy istorii*, 1994, nr 3, s. 3-24.

60. *Tragedija sovetskoj derevni*. T.3. Moskva, 2001. s. 634-635.

Man bör heller inte glömma att det i ryska regioner förekom saker som inte förekom i Ukraina. Det handlar om prygel av bönder i kolchoser i distriktet Nedre Volga i samband med jordbrukskampanjen 1931 och total tvångsflyttning av kosackbyar i Kuban för påstått ”sabotage mot spannmålsuppköpen”.⁶¹

Samtidigt förekom specifikt ukrainska drag i händelserna 1932-33, precis som det förekom specifika säregenheter i alla regioner, särskilt i Kazakstan, om vi talar om tragedins följder.⁶² I det mångnationella området vid Volga var det specifika draget i svältkatastrofen till exempel att det inte förekom några ”nationellt specifika” säregenheter. Det betydde att i området där man genomförde total kollektivisering led alla i samma grad av svälten, ryssar som tatarer, mordviner som representanter för andra folk.⁶³

Det kan i sammanhanget vara värt att notera att forskarna efter att ha gått igenom berg med handlingar inte funnit ett enda beslut av partiets centralkommitté eller den sovjetiska regeringen som beordrar mord genom svält på ett bestämt antal ukrainska eller andra bönder!

Om vi återgår till den ukrainska faktorn i händelserna 1932-33 så kan vi enligt vår uppfattning peka på en mycket viktig omständighet som kom att påverka händelseutvecklingen och i inte obetydlig grad bestämma deras tragiska följder.

Sommaren 1932 kom hungersnöden i Ukraina att spela rollen av destabiliserande faktor för angränsande regioner, framförallt distriktet Norra Kaukasus och CSO. Svältande ukrainska bönder som strömmade in i dessa områden framkallade ”panikstämning” bland kosacker och bönder och bidrog på så sätt till att undergräva skördekampanjen och spannmålsleveranserna. Själva det faktum att det förekom svält i Ukraina blev en chock för de ryska bönderna. Även vitryssarnas reaktion är illustrativ. Sommaren 1932 fylldes Vitryssland av svältande landsbygdsbor från Ukraina. Förbluffade vitryska arbetare skrev brev till Pravda och till landets högsta ledning om att de inte kunde minnas att det någonsin förekommit att ”Vitryssland fött Ukraina”.⁶⁴

58

59

60

61

62

63

64

61 RGASPI. F. 17. Op. 21. D. 3776. L. 60; F. 631. Op. 5. D. 53. L. 92ob., 117, 119, 125; Kondrasjin V.V., Penner D. Ibid. s. 190.

62. Se Abylchozjin Zj.B., Kozybajev M.K., Tatimov M.B. *Kazachstanskaja tragedija*.

63. Kondrasjin V.V., Penner D. Ibid. s. 226-227.

64. Se ”Golod 1932-1933 godov na Ukraine: Svidetelsvujut archivnye dokumenty”, *Pod znamenem Leninizma*, den 8 april 1990.

Man bör dock notera den principiellt viktiga omständigheten att svälten i angränsande spannmålsodlande områden i Ryssland utbröt samtidigt som den i Ukraina och att den senare endast blev en katalysator för händelseförloppet, men inte den viktigaste orsaken till händelserna.

Enligt vår uppfattning var det just massflykten av ukrainska bönder från kolchoserna våren-sommaren 1932 som i betydande grad framkallade en skärpning av den stalinistiska ledningens politik mot landsbygden i dess helhet i alla regioner, inklusive Ukraina.

Som framgår av den publicerade korrespondensen mellan Josef Stalin och Lazar Kaganovitj ansåg Stalin i början av 1932 att den största skulden för svårigheterna som uppkommit i Ukraina låg hos den lokala ledningen som inte ägnat jordbruket tillräcklig uppmärksamhet eftersom man ägnat sig alltför mycket åt ”de gigantiska industrianläggningarna” och fördelade planen för spannmålsuppköpen lika över råjonger och kollektivjordbruk. Det var just därför centrum våren 1932 beslöt att lämna hjälp i form av lån av utsäde och livsmedel.⁶⁵

Men efter att man rapporterat till Stalin att ledarna för Ukraina (Petrovskij) försökte lägga skulden på de uppkomna svårigheterna på partiets CK och att kolchosbönderna i Ukraina i stället för att visa tacksamhet för den lämnade hjälpen börjat överge kolchoserna och resa runt i den europeiska delen av Sovjetunionen och ägna sig åt att undergräva kollektivjordbruken ”med sina klagomål och sitt gnäll” började han ändra ståndpunkt.⁶⁶ Stalin överger praxis med livsmedelslån och övergår till en politik av strikt kontroll över landsbygdsbefolkningen. Tendensen förstärks sedan i takt med att böndernas motstånd mot spannmålsrekquisitionerna hårdnar framför allt i form av massiva stölder av spannmål i alla spannmålsodlande områden i Sovjetunionen utan undantag.

Grunden för Stalins fasthet var således en strävan att stärka systemet med kollektivjordbruk och bryta böndernas motstånd mot spannmålsrekquisitionerna såväl i Ukraina som i andra områden.

Till viss del berodde denna politik också på det internationella läget. I litteraturen om kollektiviseringen talas det sällan öppet om detta men den utrikespolitiska faktorn spelade enligt vår uppfattning i själva verket en betydande roll för händelserna 1931-33 i Ukraina och på hela den sovjetiska landsbygden.

På en session med TsIK i december 1931 talade Molotov i starka ordalag om ”den ökande risken för en militär intervention mot Sovjetunionen”.⁶⁷ Det var inga tomma ord. Till följd av det kapitala misslyckandet för Kominterns politik i Kina och Japans aggressiva politik vid Sovjetunionens gräns i Fjärran Östern hade det uppstått ett reellt krigshot. I september 1931 invaderade Japan Manchuriet och hade ett år senare ockuperat området. Den 13 december 1932 tillbakavisade Japan en av Sovjetunionen föreslagen ickeangreppspakt. I början av 1933 ryckte den japanska armén fram och grupperade i omedelbar närhet av Sovjetunionens gräns i

⁶⁵

⁶⁶

⁶⁷

Fjärran Östern.⁶⁸ Den stalinistiska ledningen väntade med oro på Japans nästa steg. I Tyskland hade Hitler kommit till makten och han hade under valkampanjen initierat bössinsamlingar till stöd för svältande tyskar i Sovjetunionen.⁶⁹

65. Se *Stalin i Kaganovitj. Perepiska. 1931-1936 gg.*, red.: Oleg V. Chlevnjuk, Robert W. Davies o.a., Moskva, 2001. s. 145,164,169,179.

66. Ibid.; Kondrasjin V.V., Penner D. Ibid. s. 159-161.

67. Se Kondrasjin V. V., Penner D. Ibid. s. 212.

68. Om Japans agerande i Manchuriet, se: Yoshihisha Tak Matsusaka. *The Making of Japanes Manchuria, 1904-1932*, Cambridge, Mass, 2001; Louise Young. *Japan's Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime Imperialism*, Berkely, 1998 o.a.

69. RGAE. F. 8040. Op. 8. D. 5. L. 478, 486.

Mot bakgrund av den japanska aggressionen i norra Kina och det uppkomna hotet från nazismen i Europa var det viktigt för den stalinistiska ledningen att inta en fast och beslutsam ståndpunkt. ”En självsäker och något ringaktande ton i förhållande till stormakterna och tilltro till våra egna krafter”, som Molotov formulerade den på sessionen med TsIK i januari 1933.⁷⁰

Faktorn det yttre hotet och strävan att bibehålla Sovjetunionens internationella prestige var också avgörande för det kompromisslösa i stalinisternas konfrontation med bönderna i samband med kampanjen för spannmålsrekvisition 1932 både i Ukraina och i andra områden.

Samtidigt vill vi inte förneka att den stalinistiska regimen också hade ett ytterligare motiv för sin politik i Ukraina under 1932-33, nämligen ett försök att utnyttja situationen för att neutralisera de skikt inom den ukrainska intelligention och parti- och statsbyråkratin som verkade för att bevara det originella i ukrainsk kultur och utbildning i den pågående processen av uniformering av olika nationella kulturer. Ungefär detsamma hände som under hungersnöden 1921-22 då den bolsjevistiska ledningen under förevändning att försöka rädda de svältande gjorde processen kort med oliktänkande präster som motsatte sig den oorganiserade konfiskeringen av kyrkans värdesaker (minns Lenins kända brev till Molotov från 19 mars 1922).⁷¹

70. Se Pis'ma I.V. Stalina V. M. Molotovu 1925-1936 gg. Sbornik dokumentov. Redaktörer Larissa Rogovaja, Oleg Chlevnjuk m.fl., Moskva: Rossija Molodaja, 1995. s. 245.

71. Se V. I. Lenin: *Neizvestnyje dokumenty. 1891-1922 gg.* Moskva: Rosspen, 1999. S. 516-523.

Svältkatastrofen 1932-33 hjälpte Stalin att i Ukraina likvidera vad han uppfattade som en potentiell opposition mot hans regim, en opposition som från att ha varit kulturell kunde växa till att bli politisk och då stödja sig också på bondeklassen. Det finns fakta som styrker detta, bland annat i band 3 av dokumentsamlingen ”Den sovjetiska landsbygdens tragedi” som ägnas svältkatastrofen och där det finns en beskrivning av den verksamhet som bedrevs av organ inom GPU på den ukrainska landsbygden.

OGPU bedrev bland annat en beslutsam kamp mot den så kallade ”nationalistiska kontrarevolutionen”. Bara under perioden januari till augusti 1932 avslöjade och

68

69

70

71

oskadliggjorde ukrainska OGPU 8 ”nationalistiska grupper av ukrainsk chauvinistisk intelligentsia” med totalt 179 deltagare. Vid slutet av 1932 hade man likviderat 35 sådana grupper med totalt 562 medlemmar. OGPU arbetade dessutom med att konstatera fall där före detta *ukapister* bedrev antisovjetisk agitation bland partiets och statens aktivister och hävdade att partiet och sovjetmakten ”kväver den ukrainska nationella kulturen”. I samma ljus kan man se beslutet från partiets CK och SNK från 14 december 1932 ”Om spannmålsuppköpen i Ukraina, norra Kaukasus och Västra området”, som stipulerar att ”Petljuraanhängare och andra borgerligt nationalistiska element” skall fördrivas ”från partiet och sovjetiska organisationer”, att administrationen vid sovjetiska och kooperativa organ ”i ukrainska räjonger” i norra Kaukasus och samtliga där utkommande tidningar och tidskrifter skall övergå från ukrainska till ryska språket samt att undervisningen i alla ämnen i skolorna i dessa räjonger också skall överföras från ukrainska till ryska språket.⁷²

Till grund för tragedin i Ukraina låg ändå andra orsaker, först och främst Stalinregimens bondefientliga politik och Stalins misstro mot bönderna som klass, oberoende av deras nationella tillhörighet.

Typiskt i detta avseende är ett beslut av Stalin som formuleras i ett brev från Sotji till Kaganovitj och Molotov 18 juni 1932 och där han förbjuder dem att ge landsbygden en mindre omfattande plan för spannmålsleveranserna, för att inte riskera att bönderna tappar intresset.⁷³ I samma anda är den nästan anekdotiska historien om äggleveranserna i Ukraina där planen med hänsyn till logiken i böndernas beteende utgick ifrån att för varje redovisad höna fanns minst två som undanhållits statistiken. Man fastställde därför en plan som bara var möjlig att uppfylla om varje höna lade ett ägg per dag.⁷⁴

Stalins strategi för att ”försäkra sig mot böndernas list” bidrog bara till att förvärra situationen, något som M. Chatajevitch inte var rädd att påpeka för Stalin i ett brev 27 december 1932. Han noterade att om Ukraina från början hade fått en mindre omfattande plan för spannmålsleveranserna så hade den uppfyllts eftersom folk då hade varit säkra på att den var realistisk.⁷⁵

72. Se *Tragedija sovetskoj derevni*. T.3. s. 421, 445, 577.

73. *Stalin i Kaganovitj*. Perekiska. 1931-1936 gg. s. 179.

74. Kondrasjin V.V. *Golod 1932-1933 godov v rossijskoj derevne. Utjebnoje posobie k spetskursu*, Penza, 2003. s. 116.

75. Se Ivnickij N.A. ”Golod 1932-1933 godov: kto vinovat?”, *Golod 1932-1933 godov*, Moskva, 1995. S. 56-57.

Bönderna i Ryssland och Ukraina bestraffades med svältkatastrofen 1933 som vapen för sin ovilja att göra ett gott arbete i de stalinistiska kolchoserna. Hela skulden för förfallet inom landets jordbruk lade Stalin och hans närmaste män på de lokala myndigheterna, på ”kulakerna” och på ”dagdrivare till kolchosbönder”. Detta framfördes öppet av ledaren och hans vapenbröder i talen på det förenade plenarmötet med partiets CK och Centrala kontrollkommission i januari 1933 och på den första allunionella kongressen för stötarbetare inom kolchoserna (februari 1933).⁷⁶

Omfattningen av svältkatastrofen 1932-33 var jämförbar med situationen under ”Tsarsvälten”

72

73

74

75

76

1921-22. Svälten drabbade landets viktigaste kornbodrar och åtföljdes av alla dess fasor. Otoliga dokument skildrar den hemska bilden av det lidande som drabbade miljoner invånare på landsbygden. Epicentra för svälten låg i de spannmålsodlande områdena, det vill säga områdena där den totala kollektiviseringen genomförts och där läget för den svältande befolkningen var ungefär likartad. Detta kan man utläsa av sammanfattningar från OGPU, rapporter från de politiska enheterna vid Motor- och traktorstationerna (MTS) och hemligstämplad korrespondens mellan lokala myndigheter och centrum samt av uppgifter från ögonvittnen.⁷⁷ Bland annat har först vi kunnat konstatera att i området kring Volga var befolkningscentra i distriktet Nedre Volga som byn Ivlevka i räjongen Atkarsk, samhället Starye Grivki i räjongen Turki, Sverdlovkolchosen tillhörande byrådet Semjonovskoje i Fjodorov-kantonen i Autonoma sovjetrepubliken Nedre Volga nästan helt avfolkade 1933. Man har upptäckt otaliga fall av kannibalism och massgravar med offer för svälten i samhällen i områdena Saratov, Penza, Samara och Volgograd. Liknande fall har som bekant även förekommit i Ukraina, vid Don och i Kubanområdet.⁷⁸

76. Stalin I.V. *Sotjinenija*. T.13. s. 241, 243; Pravda den 10 januari 1933.

77. För mera i detalj, se Viktor Kondrasjin, Diana Penner. Ibid. s. 216-225.

78. Se *Tragedija sovetskoj derevni*. T.3. s. 634-678; Kultjitskij S.V. *1933: tragedija golodu*. – T-vo ”Znanija” URSS, 1989. 48 s.; 33-j: golod: Narodna Kniga Memorial / red. av L.B. Kovalenko, V.A. Maniak. - Kiev: Rad. Pismennik, 1991. 584 s., o.a.

Det finns officiella siffror registrerade av folkbokföringsmyndigheter om svältdöd bland landsbygdsbefolkningen 1932-33. Vi delar inte den bland historiker spridda åsikten att det skulle saknas tillförlitlig information om dödligheten i svältdrabbade områden av Sovjetunionen på grund av folkbokföringsmyndigheternas ineffektivitet. Den av oss genomförda analysen av primärhandlingar i folkbokföringsarkiv i 65 räjonger och fyra områden (*oblast*) belägna på ett territorium som 1933 ingick i distriktet Nedre och Centrala Volga visar tydligt en hög dödlighet på grund av svält och därmed sammanhängande sjukdomar på territoriet under den studerade perioden. Samma sak styrks av en väsentlig nedgång i nativiteten i de undersökta områdena under åren 1932-34. En analys av noteringarna om dödsfall i registren hos folkbokföringsmyndigheter för 895 landsbygdssovjeter under perioden från 1927 till 1940 visar att den registrerade dödligheten bland befolkningen i distriktet Nizjnij Novgorod under 1933 överskred nivån för 1931 med 3,4 gånger och för 1933 med 3,3 gånger, i distriktet Centrala Volga med 1,5 gång jämfört med 1931 och 1,8 gånger jämfört med 1932.⁷⁹ Att den drastiska ökningen av dödligheten under 1933 och nedgången i barnafödandet bland landsbygdsbefolkningen orsakats av den inträffade hungersnöden framgår av noteringarna om dödsorsaker som återfinns i folkbokföringsregistren och som direkt eller indirekt vittnar om svält. Först och främst finns det i liggarna över dödsfall direkta uppgifter om att bönder under 1933 dog av svält. I kolumnen ”dödsorsak” finns till exempel noteringar av typen ”dog av svält”, ”av undernäring” eller ”av hunger” och liknande.⁸⁰ I de folkbokföringsarkiv vi gått igenom har vi funnit 3296 noteringar av liknande innehåll. Om hungersnöd och graden av elände som drabbade landsbygden vittnar de noteringar som finns i arkiven för 1933 om hur bönder dör av sjukdomar i matsmältningsorganen. I kolumnen ”dödsorsak” i noteringarna om dödsfallen är det vanligt med noteringar som till exempel ”undernäring av magen”, ”inflammation i

⁷⁷

⁷⁸

⁷⁹ Viktor Kondrasjin, Diana Penner. Ibid. s. 220-221.

⁸⁰ Folkbokföringsarkivet vid administrationen för Kondol i Penzaområdet. Liggare över dödsfall för 1933. 63 noteringar om död på grund av svält vid Vasiljevskij bysovjet.

tarmen”, ”blodig diarré”, ”surrogatförgiftning” och liknande.⁸¹ Noteringarna illustrerar mycket tydligt ett typiskt drag vid en svältkatastrof, nämligen att svältande människor avlider till följd av att man använder olika slag av surrogat i maten. Handlingarna i folkbokföringsarkiven noterar otaliga dödsfall bland bönderna under 1933 av sjukdomar som ”tyfus”, ”dysenteri”, ”vattusot” och ”malaria”, det vill säga sjukdomar som ständigt åtföljer svält.⁸² Den demografiska statistiken från folkbokföringsarkiven vittnar således entydigt om svältkatastrofens oerhörda omfattning och som är jämförbar för de viktigare spannmålsproducerande områdena i Sovjetunionen.

De undersökta källorna visar att svälten i sina epicentra i lika mån kom att beröra byar med rysk och icke-rysk befolkning och inte hade något ”specifikt nationellt” drag som sådant, det vill säga speciell inriktning på något enskilt folk. Detta förhållande illustreras särskilt tydligt av exemplet Volgaområdet, en av de mest multinationella regionerna i Ryssland. Det styrks i synnerhet av resultaten från en enkätundersökning vi genomfört bland ögonvittnen till svältkatastrofen där vi utfrågade företrädare för de större folkgrupper som traditionellt lever i Volgaområdet (449 ryssar, 69 ukrainare, 42 mordviner, 39 tjuvasjer, 10 tyskar, 7 tatarer, 4 kazaker och 4 litauer). De slår fast att graden av akut svält berodde på byns territoriella belägenhet i regionen och dess ekonomiska specialisering. I epicentrum för svältkatastrofen hamnade främst byar som låg i områden specialiserade på produktion av spannmål för avsalu. I dessa områden drabbade svälten ryska, mordvinska, ukrainska och andra byar lika hårt.⁸³

Hungersnöden 1932-33 blev en verklig demografisk katastrof för landsbygden och för landet i dess helhet. I ett PM från ställföreträdande chefen för sektionen för befolknings- och sjukvårdsfrågor vid Centralförvaltningen för kontroll inom folkhushållet tillhörande Sovjetunionens planmyndighet Gosplan daterat 7 juni 1934 uppges att befolkningen i Ukraina och norra Kaukasus redan per i januari 1933 hade minskat med 2,4 miljoner.⁸⁴

Bland forskare görs olika uppskattningar av antalet offer för svältkatastrofen. De beräkningar som gjorts på senare år av specialister baserat på tillförlitligt källmaterial ger följande bild av de demografiska konvulsioner som inträffade på det forna Sovjetunionens territorium under åren 1932-33.

Med stöd av en analys av data från folkräkningarna 1926 och 1937 och löpande folkbokföringsregister har man beräknat de demografiska förlusterna av den härjande hungersnöden i Ukraina. De direkta förlusterna uppgår till 3 238 000 personer, eller, om man väger in bristerna i kalkylen, kan variera i området mellan 3 och 3,5 miljoner människor. Om man även tar hänsyn till det färre antalet födda under 1932-34 (1 268 000 personer) och nedgången i nativiteten kommer de totala förlusterna att ligga inom intervallet från 4,3 till 5 miljoner individer.⁸⁵

Enligt våra beräkningar, baserade på en analys av data från 65 folkbokföringsarkiv i Volgaområdet och uppgifter från centrala organ inom Sovjetunionens Centralförvaltning för kontroll inom folkhushållet, uppgår de totala demografiska förlusterna i samhällen och byar i Volgaområdet under hungersnöden 1932-33, inklusive direkta offer för svälten och indirekta förluster till följd av den minskade nativiteten och migration av landsbygdsbefolkning, till cirka i miljon människor. Antalet bönder som dog som direkt följd av svält och därmed

⁸¹ Folkbokföringsarkivet vid administrationen för Kotovo i Volgogradområdet. Liggare över dödsfall för 1933 vid Kotovo bysovjet.

⁸² Folkbokföringsarkivet vid administrationen för Petrovo i Saratovområdet. Liggare över dödsfall för 1933 i byn Kozjevino.

⁸³ Se: Viktor Kondrasjin, Diana Penner. Ibid. s. 226-227.

⁸⁴ RGAE. F. 1562. Op. 329. D. 1025. L. 29.

⁸⁵ Se: Viktor Kondrasjin, Diana Penner. Ibid. s. 229.

sammanhängande sjukdomar har beräknats till 200 000-300 000 personer.⁸⁶

I distriktet Norra Kaukasus beräknas antalet kosacker och bönder som dog som en direkt följd av hungersnöden och sjukdomar som uppstod i samband med den enligt officiella uppgifter till 350 000 personer. I fråga om denna region måste man emellertid också ta hänsyn till den omständigheten att i samband med de statliga spannmålsrekvisitionerna fick förvisningen av ”sabotörer” en massiv omfattning. Bara kampanjen för spannmålsrekvisitioner i distriktet Norra Kaukasus under 1932 innebar förluster av människoliv (i form av offer för svälten, repression och deporteringar) som uppgick till 620 000 individer, det vill säga cirka 8% av befolkningen i områdena kring Don och Kuban.⁸⁷

Med hjälp av en analys av förändringarna i befolkningens ålders- och könsfördelning i Kazakstan mellan de två folkräkningarna (1926 och 1939) har antalet kazaker som dog av svält eller avflyttade för gott under 1931-33 beräknats till mellan 750 000 och 798 000 personer, eller 40 % av det ursprungliga befolkningstalet.⁸⁸

Enligt vår uppfattning ger modern forskning kring de demografiska förlusterna i Sovjetunionens befolkning under 1930-talet möjlighet att hävda att antalet offer uppgår till minst 5 miljoner och högst 7 miljoner människor under åren 1932-33 (i direkta och indirekta förluster).⁸⁹

En mycket viktig fråga i ämnet är orsakerna till det oerhörda antalet offer i Ukraina under svältkatastrofen i jämförelse med andra regioner i Sovjetunionen. Enligt vår uppfattning är Wheatcroft mest exakt i bestämningen av omfattningen av de demografiska förlusterna i Ukraina under åren 1932-33. Han är en expert som ingående studerat källmaterial i frågan och den mest auktoritative utländske forskaren när det gäller studiet av Sovjetunionens demografiska förluster under 1930-talet.⁹⁰

Å andra sidan kan författaren till denna artikel dela med sig av några av sina observationer i samband med en beräkning av antalet svältoffer i Volga-området och i södra Ural. Med tillgång till information om total hungersnöd i regionen tyckte sig författaren till en början finna att de officiella siffrorna för antalet svält döda var i underkant. Efter att ha gått igenom material i arkiven på folkbokföringsmyndigheter i 65 rådjoner kom författaren till slutsatsen att inom ett samhälles bosättningsområde registrerade bysovjeten praktiskt taget alla döda, om inte genast så med någon försening. Alla kände alla i byarna och därför kunde en människas eller en familjs död inte passera oförmärkt.

Döda utanför byarna var en annan sak. Men att döma av exemplet järnvägsknutpunkten Rtsjtjevo i Saratovområdet (som 1932-33 hörde till distriktet Nedre Volga - förf.) kunde författaren förvissa sig om att okända döda, som regel rörde det sig om flyktingar från svältande byar, begravdes i massgravar på kyrkogården, men att man ändå gjorde erforderliga noteringar om dödsfallen.

⁸⁶ Kondrasjin V.V. ”Golod 1932-1933 gg. v Povolzjje”, *Voprosy krestianovedenija*, Vypusk 3. Saratov, 1996. s. 99.

⁸⁷ Oskolkov Je.N. Golod 1932/1933. *Chlebozagotovki i golod 1932/1933 goda v Severo-Kavkazskom krae*, Rostov-na-Donu, 1991. s. 51, 55-56, 59, 62.

⁸⁸ Abylchozjin Zj.B., Kozybajev M.K., Tatimov M.B. ”Kazachstanskaja tragedija”, (Tragedin i Kazachstan), *Voprosy istorii*, 1989. Nr 7. s. 67; Aleksejenko A.N. ”Golod natjala 30-ch gg. v Kazachstane (Metodika opredelenija tjisla postaradvsjich”, *Istoritjeskaja demografija: novye podchody, metody, istotjniki*. Teztsy VIII Vserossijskoj konferentsii po istoritjeskoj demografii. Jekaterinburg, 13-14 maj 1992. Moskva, 1992. s. 76-78; *Otetjstvennaja istorija*. 1994. Nr 6. s. 259.

⁸⁹ För mer i detalj, se: S. Wheatcroft. ”O demografitjeskich svidetelstvach tragedii sovetskoj derevni v 1931-1933 gg.”, (Om de demografiska vittnesbörden om den sovjetiska landsbygdens tragedi 1931-33”, i *Tragedija sovetskoj derevni*. T.3. s. 866-887.

⁹⁰ Enligt Wheatcrofts uppfattning ligger antalet offer för hungersnöden i området 6-7 miljoner människor, varav 3,5-4 miljoner i Ukraina. Se: S. Wheatcroft, a.a., s. 866-887.

Genom att jämföra siffror för befolkningsminskningen på landsbygden och ökningen av antalet invånare i städerna i Volgaområdet under hungersnöden kommer författaren till denna artikel till slutsatsen att en stor del av de flyende bönderna fann en tillflykt i städerna och på byggen och alltså inte gick under på grund av svälten. Det finns också ögonvittnen som styrker detta. I byarna dog de svagaste och arbetsförmögna. De som kunde rädda sig gav sig av. Och de som räddade sig i första hand var bönder i arbetsför ålder. Men inte sällan blev utgången också en annan och långt ifrån få förtvivlade dog av undernäring under sin förflyttning.⁹¹

Sannolikt var situationen likartad också i Ukraina och det kan antas att många fler bönder även där lyckades rädda sig till städerna och på byggen inom den första femårsplanen än vad man tidigare trott. I detta sammanhang skulle man vilja se speciella undersökningar beträffande konkreta byar där man mer exakt skulle kunna fastställa vilket öde de flyende bönderna gick till mötes.

Det oerhört omfattande antalet offer för svälten i Ukraina beror å ena sidan på storleken på republikens territorium och den stora befolkningen på landsbygden, alltså det omfattande område där den totala kollektiviseringen genomdrevs. Å andra sidan var det också följderna av myndigheternas hårda åtgärder för att få kontroll över den svältande befolkningens spontana migration, åtgärder som hade till syfte att bibehålla kolchoserna som produktionsform. Arten av åtgärder bestämdes återigen av storleken på Ukrainas territorium, dess strategiska läge som gränsområde i jämförelse med andra spannmålsproducerande områden i Sovjetunionen.

Om man jämför den procentuella minskningen av landsbygdsbefolkningen i Ukraina och i Rysslands spannmålsodlande områden mellan de två folkräkningarna 1926 och 1937 finner man emellertid att bilden ungefär är densamma, något som styrker det faktum att hungersnöden 1932-33 i stort sett var lika akut i dessa områden av Sovjetunionen.⁹²

Svältens omfattning blev fasansfull då den vid sidan av de ödesdigra följderna av spannmålsrekvisitionerna också blev en direkt följd av att man i Sovjetunionen i samband med den tvångsmässiga kollektiviseringen bröt sönder landsbygdens traditionella system för överlevnad vid svält och av sovjetstatens inhumana politik gentemot den svältande befolkningen.

Landsbygdsbefolkningens historiskt utvecklade former för överlevnad under svältperioder och som svar på statens politik under hungerperioderna innebar att man byggde upp livsmedelsreserver, att den svältande befolkningen flyttade samt att staten subventionerade arbeten i områden som låg i tragedins epicentrum o.s.v.

1933 återstod inga av de säkerhetsreserver av spannmål som var typiska för den förrevolutionära tiden på den landsbygd som organiserats i kolchoser. I samband med kollektiviseringen talades det över huvud taget inte om sådana reservlager då spannmålen endast sågs som ett medel att få medel till statens behov. Ett särskilt värtaligt bevis för detta är de spannmålslån som gavs till kolchoserna under 1932-33. Till skillnad från perioden innan kolchoserna organiserades hade lånen ett enda syfte, nämligen att tvinga medlemmarna att samvetsgrant uppfylla sina skyldigheter mot staten.

När hungersnöden kulminerade, det vill säga under perioden från februari till juli 1933, antogs som bekant inte mindre än 35 förordningar i Politbyrå och dekret från SNK om att lämna ut totalt 320 000 ton spannmål för att möta livsmedelsbehovet. För utsäde, inklusive hemliga leveranser, distribuerades 1,274 miljon ton säd.⁹³ Men enligt minnesbilder från ögonvittnen och andra källor såg den överväldigande majoriteten kolchosmedlemmar inte detta som hjälp

⁹¹ Se: Kondrasjin V.V., Penner D., Ibid.

⁹² Se: *Vsesojuznaja perepis naselenija 1937g.: Kratkie itogi*. Moskva, 1991.

⁹³ *Tragedija sovetsojkoj derevni*. T. 3. s. 862.

till den hungrande befolkningen från statens sida, då hjälpen kom alltför sent, omfattningen var obetydlig och hjälpen dessutom var selektiv. Livsmedelshjälpen var i första hand avsedd endast för de kolchosmedlemmar som ställde upp för att arbeta i kolchosen. Både centrala och lokala myndigheter använde spannmålen som ett verktyg för att få jordbruksarbete utträttat. Under vårsådden och skörden 1933 stoppades utlämningen av livsmedelslånet i kolchoserna om inte medlemmarna utförde jordbruksarbete. De som infann sig på åkrarna fick inte sällan betydligt reducerad hjälp om de inte utförde den produktionsnorm som planerats.⁹⁴ En resolution från det ukrainska partiets CK om vad som skulle göras med bönder från Kievområdet som intagits på sjukhus på grund av svält, är typisk: ”Alla intagna skall indelas i sjuka och tillfrisknande, varvid utspisningen av de senare skall förbättras betydligt för att så snabbt som möjligt åter kunna sätta dem i arbete”.⁹⁵

Kollektiviseringen slog sönder ett av de traditionella systemen för böndernas överlevnad i hungertider, vilket bestod i att det i byn fanns en så kallad kulak, det vill säga en välbärgad och ekonomiskt sinnad spannmålsodlande bonde, som var fattigbondens ständige garant om det skulle komma till svält. Det viktigaste resultatet på landsbygden av sovjetmaktens jordbrukspolitik bestod 1933 i att bönderna till följd av avkulakiseringen hade berövats möjligheten att få privat hjälp inom sin egen by, något som varit en traditionell form för överlevnad vid hungersnöd på landsbygden innan kolchoserna organiserades.

En annan form för överlevnad på landsbygden under svält har under alla tider varit tiggeriet. 1932-33 använde myndigheterna alla medel i sin arsenal för att inte tillåta de svältande bönderna att ta emot allmosor.⁹⁶ Tiggare förvisades från sina distrikt. Det var dessutom förbjudet för arbetarna i städerna, militärer och invånare i angränsande regioner att dela med sig av sina livsmedelsransoner till svältande kolchosmedlemmar.⁹⁷

Ett traditionellt medel för överlevnad i samband med svält bland bönderna hade varit att sälja privat egendom, framför allt boskap och jordbruksredskap. Under tidigare år hade bönderna vanligen de år då skörden såg ut att bli dålig på grund av torra och byarna hotades av svält redan under de första sommarmånaderna börjat sälja av sina dragdjur. Jordbrukarna sparade på så sätt sin spannmål för familjen att använda som livsmedel eftersom den inte behövdes som foder till kreaturen. Den katastrofala minskningen av beståndet dragdjur och produktiv boskap under kollektiviseringen och socialiseringen av boskapen fick en negativ återverkan på böndernas ställning. 1932-33 hamnade bönderna i ett sämre läge än vid tidigare svält eftersom å ena sidan deras dragdjur hade socialiserats och inte kunde säljas för inköp av spannmål, och de husdjur som fortfarande fanns att tillgå, framför allt kor, å andra sidan dog av brist på foder.

Ett mycket viktigt överlevnadsmedel för spannmålsodlande familjer under tider av svält är köksträdgårdar och odlingar på privatlotter som ger möjlighet att bygga upp ett livsmedelsförråd. Men 1932-33 etablerades statlig kontroll också över denna källa till bondefamiljens existens. Det finns otaliga vittnesmål om konfiskering av produkter som odlats på kolchosmedlemmars och privatbönders egna jordlotter samt av konserverade gåvor från naturen 'som straff för icke uppfyllda statliga åtaganden i samtliga regioner i Sovjetunionen.⁹⁸

En genom sekler prövad tradition för att överleva i tider av svält har varit möjligheten för bönderna att lämna ett katastrofområde, ge sig av på säsonsarbete eller helt enkelt bara hitta

⁹⁴ Ibid. s. 704-705. TsDNISarO. F. 55. Op. 1. D. 334. L. 21; Gosudarstvennyj archiv Penzenskoj oblasti (GAPO). F. R. 206. Op. 1. D. 72. L. 85.

⁹⁵ Viktor Kondrasjin, Diana Penner. Ibid. s. 241.

⁹⁶ *Tragedija sovetskoj derevni*. T. 3. s. 670-672.

⁹⁷ Viktor Kondrasjin, Diana Penner. Ibid. s. 252-254.

⁹⁸ Ibid. s. 256-261.

en säkrare plats och vänta där. Till och med utan bistånd från statens sida innebar det faktum att svältande flydde från ett epicentrum för en katastrof till mindre drabbade områden att de individuella chanserna till överlevnad förbättrades betydligt. Till skillnad från tidigare år försvårades befolkningens utflyttning under hungerkatastrofen till följd av de åtgärder som sovjetstaten vidtog för att stävja den spontana migrationen från landsbygden. Det mest talande beviset är Stalins och Molotovs ”berömda direktiv” till det ukrainska partiets CK och VKP(b):s distriktskommitté för Norra Kaukasus daterat 22 januari 1933 om behovet att vidta åtgärder för att stoppa kolchosböndernas flykt från kollektivjordbruken. Själva det faktum att svältande människor flydde sågs som en ny form av ”sabotage av kulakerna” i syfte att störa vårens såningskampanj.⁹⁹ Från litteraturen känner man till att fram till i början av mars 1933 hade OGPU och milisen anhållit 219 460 personer. Av dem skickades 186 588 personer tillbaka, övriga drogs inför rätta och dömdes.¹⁰⁰

I samma anda vidtogs åtgärder för att ändra reglerna kring möjligheterna att lämna kolchosen för tillfälligt säsongarbete och infördes systemet med pass. I enlighet med en förordning från Sovjetunionens TSIK och SNK daterad 17 mars 1933 måste en kolchosmedlem för att tillfälligt kunna lämna kollektivet för ett säsongarbete hos kolchosens styrelse registrera sitt avtal med den ekonomiska organisation som var i behov av hans tjänster.¹⁰¹ I praktiken var proceduren nästan omöjlig att genomföra eftersom den krävde en preliminär överenskommelse med en fabrik, sovchos, o.s.v. Om en medlem av kolchosen självsvåldigt lämnade kollektivet för ett säsongarbete innebar det att han och hans familj uteslöts från kolchosen och på så sätt framtogs rätten att få ett livsmedelslån och att få ut de medel som man tidigare arbetat ihop i kolchosen eller som tilldelats honom ur de odelbara fonderna.

Det 1933 påbörjade utfärdandet av pass till invånarna i städerna bidrog till att väsentligt försvåra möjligheterna för en kolchosmedlem som självsvåldigt lämnat sitt kollektiv att få ett arbete. Milisen fick nu rätt att från städerna förvisa bönder som inte hade något anställningskontrakt med ett industriföretag samt att hindra självsvåldig avflyttning från landsbygden.¹⁰²

De av sovjetstaten vidtagna åtgärderna band således faktiskt bönderna till kolchoserna och dömde dem därmed till svält och död i hungersnöd. De berörde samtliga regioner och ledde till en betydande ökning av dödligheten bland landsbygdsbefolkningen.

När man talar om orsakerna till dödligheten i svält under åren 1932-33 på den sovjetiska landsbygden bör man särskilt också peka på det faktum att den stalinistiska ledningen tackade nej till allt internationellt bistånd samt att den under svältens kulmen drev en politik för spannmålsexport från det hungrande landet. Denna situation skiljde svälten 1932-33 principiellt från den första ”sovjetiska hungersnöden” åren 1921-22 och från perioderna av massvält i det förrevolutionära Ryssland. Historiker har dessutom kunnat konstatera att under 1933 satte den stalinistiska regeringen inte av ett gram ur landets reservförråd av spannmål (1,997 miljon ton) för landsbygdens behov. Det är inte svårt att räkna ut att om denna spannmål under själva kulmen av svälten första halvåret 1933 hade kommit de hungrande till del i form av en halvårsranson per person om 100 kg så hade den räckt till åtminstone 20 miljoner människor för att de inte skulle dö av svält.¹⁰³ Men det räckte inte med detta.

Detsamma kan sägas om spannmålsexporten under hungersnöden. Vid tiden för svälten bedrev Stalin och hans omgivning en exportpolitik enligt tsarregeringens väl kända formel,

⁹⁹ *Tragedija sovjetskij derevni*, T. 3. s. 634-635.

¹⁰⁰ *Istorija SSSR*, 1989,3, s. 46; *Otetjestvennaja istorija*, 1994,6, s. 259.

¹⁰¹ Se: *Vaznjejsjje resjenija po selskomu chozjajstvu*, Moskva, 1935. s. 443-444.

¹⁰² *Sobranie zakonov i rasporyzjenij Rabotje-Krestianskogogo pravitelstva SSSR*, 1932, nr 84, artikel 516-517; 1933. nr 3, art. 22.

¹⁰³ Viktor Kondrasjin, Diana Penner. Ibid. s. 285.

”vi kommer inte att kunna äta oss mätta, men exportera ska vi”. 1932 exporterades sålunda 1,6 miljon ton. Under perioden januari till juni 1933 exporterades 354 000 ton spannmål från ett land som svalt.¹⁰⁴ Två auktoritativa ryska forskare, Ivnickij och Oskolkov, anser med rätta att de 1,8 miljon ton spannmål som exporterades 1933 hade varit fullt tillräckligt för att avvärja massvälten. Ivnickij anser att sovjetregeringen när den exporterade spannmål samtidigt hade kunnat offra en del av landets guldreserv för att köpa upp livsmedel utomlands.¹⁰⁵ Men så skedde inte. Och svälten kom att få en fasansfull omfattning.

Historisk forskning har visat att den stalinistiska ledningen under åren 1932-33 förteg hungersnöden, fortsatte att exportera spannmål och ignorera alla försök från världssopinionen att lämna bistånd till den svältande befolkningen i Sovjetunionen på grund av den politiska kurs man drev. Ett erkännande av svälten som ett faktum vore liktydigt med ett erkännande av att den modell för modernisering av landet som Stalin och hans omgivning valt hade havererat, något som mot bakgrund av att man försökte krossa oppositionen och stärka regimen var orealistiskt.¹⁰⁶ Inte desto mindre fanns det enligt vår uppfattning även inom ramen för den politik som Stalinregimen valt reella alternativ som kunnat mildra omfattningen av den tragedi man skapat. Diana Penner hyser till exempel åsikten, som delas av författaren till denna artikel, att Stalin hypotetiskt hade kunnat dra nytta av normaliseringen av relationerna till USA och köpa upp livsmedelsöverskottet där till låga priser. Ett sådant steg hade kunnat bli till ett bevis på USA:s goda vilja i förhållandet till Sovjetunionen i samband med att man upprättade officiella diplomatiska förbindelser. Ett erkännande hade så att säga kunnat ”dölja” möjliga ideologiska och politiska brister hos Sovjetunionen som accepterat att ta emot amerikanskt bistånd. De höga parterna hade lyckat att ”rädda ansiktet”. Dessutom skulle de amerikanska bönderna otvivelaktigt haft nytta av ett sådant steg.¹⁰⁷

Diana Penner och författaren anser också att den stalinistiska ledningen inte på ett rationellt sätt förmådde utnyttja den möjlighet som låg i arbetarnas internationella solidaritet. Den sovjetiska regeringen hade kunnat köpa livsmedel som belöning till sina arbetare för deras självupppoffrande arbete hos deras ”klasskamrater”, som genomlevde en svår ekonomisk depression i andra länder. Man hade till exempel kunnat importera apelsiner från Kalifornien, där man hällde fotogen över skörden och brände upp den eftersom det var billigare än att sälja den på marknaden. På så sätt hade både arbetarna på de kaliforniska rancherna och deras kollegor i det avlägsna Ryssland fått stöd. Detta hade varit ett äkta uttryck för den internationella solidaritet som Stalins propaganda trumpetade så högljutt om.¹⁰⁸

Den viktigaste slutsatsen som författaren kommit till efter många års forskning i ämnet är följande:

Att hungersnöd inträffade åren 1932-33 i Sovjetunionen (i Ryssland och Ukraina) berodde inte på väderförhållanden eller jordbrukets utvecklingsnivå vid tiden före kollektiviseringen som skäl i sig. Svälten blev ett resultat av kollektiviseringen, tvångsmässiga spannmålsrekvisitioner och undertryckandet av böndernas motstånd mot Stalinregimen. Alla beslut som rörde utvecklingen av den agrara sektorn av Sovjetunionens ekonomi under åren 1931-33 fattades medvetet av den stalinistiska ledningen. Situationen förvärrades genom politiken att begränsa och slå sönder böndernas traditionella metoder för överlevnad i tider av svält och av Sovjetunionens vägran att acceptera internationellt bistånd. Vi kan därför kalla

¹⁰⁴ Ibid. s. 315.

¹⁰⁵ Ibid. s. 320; Ivnickij N.A. ”Golod 1932-1933 godov: kto vinovat?”, *Golod 1932-1933 godov: Sbornik Statej*, Moskva, 1995. s. 61; Oskolkov Je.N. *Golod 1932/1933*, s. 79.

¹⁰⁶ Se: Mark B. Tauger, ”Urozzaj 1932 goda i golod 1933 goda” (1932 års skörd och svälten 1933), i *Golod 1932-1933 godov: Sbornik statej*. s. 42.

¹⁰⁷ Se: Viktor Kondrasjin, Diana Penner. Ibid. s. 332-333.

¹⁰⁸ Ibid. s. 333.

hungersnöden i Ryssland och Ukraina 1932-33 för en organiserad och av människan skapad svält. Samtidigt visar praktisk erfarenhet från resten av världen att ett element av ”människohand” finns med i alla situationer av svält och Stalins regim var inte originell i det avseendet. Men det är ändå omöjligt att urskulda regimen utifrån humana och religiösa utgångspunkter.

Vi delar inte ukrainska historikers uppfattning om att det bedrevs ett nationellt folk mord genom svält i Ukraina under åren 1932-33. Det saknas dokument där det talas om att Stalinregimen skulle haft för avsikt att förinta det ukrainska folket. I de fall av folk mord under 1900-talet man känner till (slakten på armenier 1915, Holocaust och de etniska rensningarna i Rwanda), agerade de regimer som utlöste folk morden övertänkt, det vill säga man satte upp detta mål och försökte sedan nå målet med hjälp av statens repressiva organ som fick instruktioner från den högsta politiska nivån, varom det finns bevarade handlingar i arkiv och uppgifter från ögonvittnen. Något liknande förekom inte i Ukraina.

På samma sätt stödjer vi inte heller Danilovs uppfattning att det bedrevs ett socialt folk mord på bondeklassen under åren 1932-33.¹⁰⁹ Vi anser att man i någon mån kan kalla politiken för avkulakisering av landsbygden för ett socialt folk mord eftersom den kom att likvidera det existerande skiktet av välbärgade bönder. Men återigen kan man använda termen bara som en viss överdrift då Stalinregimen inte uppställde målet att fysiskt förinta de som utsattes för kampanjen. I fråga om situationen åren 1932-33 så kan den inte vara ett socialt folk mord, eftersom stalinisternas agerande på landsbygden inte begränsades till bara repressiva åtgärder, även om de dominerade. Samtidigt genomfördes en politik för att införa traktorer och mekanisera kolchoserna och det pågick en kulturrevolution. Dessutom beviljades de svältande regionerna i Sovjetunionen under våren 1933 lån i form av utsäde och livsmedel, något som gav möjlighet att på ett i stort sett organiserat sätt genomföra vårens såningskampanj och komma till rätta med massvälten. Och slutligen vidgade den nya kolchosstadga som antogs 1935 möjligheterna rädda landsbygdsbefolkningen vid svält genom att ge kolchosmedlemmarna rätt att ha privata jordlotter. Alla dessa åtgärder ter sig märkliga och ologiska mot bakgrund av teorin om det sociala folk mordet.

Enligt vår uppfattning är teorin om folk mord överhuvudtaget inte tillämplig på den sovjetiska perioden i Rysslands och Ukrainas historia. Om man ska tala konkret om händelserna 1932-33 på den sovjetiska landsbygden så straffade Stalinregimen helt enkelt dessa år bönderna med hungersnöd för deras bristande vilja att göra ett gott arbete i kolchoserna och för deras motstånd mot kollektiviseringen. Samtidigt är vi solidariska med Danilov i hans bedömning av hungersnöden 1932-33 som ett av Stalinregimens brott. Det finns inget annat sätt att beskriva det faktum att miljoner jordbrukare gick under sedan de hamnat i olycka på grund av politikernas agerande. Å andra sidan anser vi att Stalin och hans omgivning inte i förväg planerade hungersnöden som en operation riktad mot bönderna. Svälten blev ett resultat av deras kortsiktiga och felaktiga jordbrukspolitik som baserades på bondefientliga föreställningar. Den hade kunnat undvikas om stalinisterna inte lyckats besegra sina motståndare som var emot den tvångsmässiga kollektiviseringen. Den av Stalin framkallade hungersnöden utgör därför en sorglig erfarenhet av vad ogenomtänkta politiska beslut, som grundas endast på statsmaktens styrka och inte på ett stöd från en majoritet av folket, kan leda till. Denna historiska erfarenhet måste beaktas, även av dagens politiker i Ryssland och Ukraina.

Dagens kunskaper om omständigheterna kring tragedin ger enligt vår uppfattning anledning

¹⁰⁹ På det ovan nämnda sammanträdet den 29 mars 2004 på den ryska Vetenskapsakademins Institut för allmän historia kallade Danilov hungersnöden 1932-33 för ett socialt folk mord, eftersom den var resultatet av Stalinregimens bondefientliga politik.

att dra slutsatsen att det i vetenskapligt avseende är mer exakt och korrekt i fråga om händelserna i Sovjetunionen 1932-33 att inte tala om svälten i Ukraina utan om svälten på den sovjetiska landsbygden, och se situationen i Ukraina som en del av den totala tragedi som drabbade den sovjetiska bondeklassen, inklusive den ryska.